

‘Dan kijk je naar buiten en denkt:
die zal toch wel zo langskomen?’

‘Dan kijk je naar buiten en denk je: die zal toch wel zo langskomen?’

Een kwalitatieve verkenning van de beleving van buurtbewoners tijdens de coronapandemie

Andries Baart en Elizabeth van Dis

31 december 2021

Utrecht

Colofon

Copyright © 2021 A.J. Baart te Nieuwegein en

© 2021 Stichting Buurtpastoraat Utrecht.

Afbeelding voorzijde: Banksy, *Girl With Umbrella* (street art).

Het onderzoek is mede mogelijk gemaakt door het Fonds Franciscus.

Uitgave: Stichting Buurtpastoraat Utrecht.

Dit rapport is kosteloos te downloaden van de site van de Stichting:

<https://buurtpastoraatutrecht.nl/>

Inhoud

1. Inleiding	6
2. Onderzoeksmethodologie	7
3. Achtergrond van de respondenten	9
4. Resultaten.....	10
4.1 Interview met respondent 1, Alexandra (69 minuten).	10
4.2 Interview met respondent 2, Hajar (15 minuten).	12
4.3 Interview met respondent 3, Imad (20 minuten).....	13
4.4 Interview met respondent 4, Debby (34 minuten).	14
4.5 Interview met respondent 5, Karel (80 minuten).	15
4.6 Interview met respondent 6, Helma (42 minuten).	16
4.7 Interview met respondent 7, Anja (21 minuten).	18
4.8 Focusgroepinterview (120 minuten).	19
Kernactiviteit buurtpastores	19
Meegaandheid en bijsturing	20
Verantwoordelijkheid.....	20
5. Interpretaties.....	22
5.1 Inleiding	22
Algemene bevindingen.....	22
Bijzondere bevindingen.....	23
Begrippenapparaat voor de analyses.....	23
5.2 Uitkomsten van de analyses en interpretaties.....	24
Verhouding tot de coronapandemie	24
Situationeel denken.....	25
Precariteit en levensvorm	25
Het belang van weten te overleven	27
Het belang van kapitaal.....	28
Blessing in disguise?	29
Ambigüiteit.....	30
Erkenning krijgen.....	30
6. Betekenis van de bevindingen voor de pastores en andere professionals.....	33
6.1 Het belang van relationele alledaagsheid	33
6.2 Het belang van sociaal-cultureel kapitaal	35
Pastores als dragers van sociaal-cultureel kapitaal.....	37

7. Conclusies	39
7.1 Precaire levens	39
7.2 Corona in de wil tot overleven	39
7.3 Tegenslagen en sociaal-cultureel kapitaal.....	39
7.4 Corona en zijn ambigue impact.....	40
7.5 Buurtpastoraat en relationeel werken	40
7.6 Buurtpastoraat en kapitaalsvergroting	40
Tot slot.....	42
Referenties	43
Bijlage 1: de verschillende onderzoeksbenaderingen die zijn gebruikt.....	45

1. Inleiding

Na het uitbreken van de coronapandemie is er een brede stroom publicaties op gang gekomen over de impact van het coronavirus en van de maatregelen waarmee het ingedamd wordt. Verschillende onderzoeken wezen op de gevolgen van de coronamaatregelen voor kwetsbare groepen (Hamington & Flower 2021; Pharos 2021; Policy Press 2020, 2021). Hoe kijken mensen uit de zogenaamde kwetsbare groepen zelf terug op de afgelopen anderhalf jaar? Speelt de coronacrisis een centrale rol in hun terugblik? Welke thema's waren voor hen belangrijk? En wat zouden professionals daarvan kunnen leren?

Als buurtpastores van Stichting Buurtpastoraat Utrecht hebben we een bescheiden onderzoek gedaan onder een zevental buurtbewoners met wie we optrekken. Onze belangstelling ging uit naar wat buurtbewoners uit zichzelf te berde zouden brengen als hun gevraagd wordt terug te kijken op de afgelopen anderhalf jaar (grotfweg: maart 2020 – oktober 2021). Wat zouden ze zelf zeggen over wat hen bezighoudt, wat ze missen of gewonnen hebben, wat er ten goede of ten kwade is veranderd, wie of wat van waarde is gebleken en wie of wat juist niet. Daarnaast waren we benieuwd wat de resultaten uit de analyses van de interviews ons te zeggen zouden hebben over de uitvoering van ons eigen werk tijdens de voorbije fasen van coronapandemie en mogelijk in een toekomstige lockdown situatie.

In dit verslag presenteren we de zeven interviews, onze analyses en conclusies. We kunnen geen generieke conclusies trekken, maar we kunnen wel zorgvuldig weergeven hoe deze mensen de afgelopen anderhalf jaar hebben beleefd en wat hun verhalen betekenen, ook voor ons werk.

Box 1. De onderzoekers: wie zijn dat?

Vanuit de Stichting Buurtpastoraat Utrecht:

- De Jong, Robin, buurtpastor en onderzoeker (geen – verwerkbaar – interview)
- Euving, Erica, directeur en extraneus (geen interview)
- Heidinga, Heleen, buurtpastor en onderzoeker (2 interviews)
- Schlatmann, Titus, buurtpastor en onderzoeker (1 interview)
- Van Breemen, Rutger, buurtpastor en onderzoeker (1 interview)
- Van Dis, Elizabeth, buurtpastor en onderzoeker; onderzoekscoördinator en rapporteur (3 interviews)

Van buiten:

- De Bree, Monique, oud-buurtpastor en onderzoeker op de achtergrond (geen interview)
- Prof. dr Andries Baart, onderzoeker, onderzoeks(bege)leider en rapporteur (geen interview)

In Box 1 is weergegeven wie er – buiten de onderzochten - in welke hoedanigheid aan dit onderzoek heeft meegewerkt.

In paragraaf twee beschrijven we de opzet en methode van het onderzoek. In de derde paragraaf geven we de achtergrond van de respondenten weer, zodat de context waarin zij hun verhaal hebben gedaan helder is. In de vierde paragraaf presenteren we de belangrijkste resultaten uit de interviews. In de vijfde paragraaf presenteren we onze interpretaties. Vervolgens gaan we in de zesde paragraaf in op wat de resultaten te zeggen hebben voor het werk van de buurtpastores. We sluiten af met enkele conclusies.

2. Onderzoeksmethodologie

Voor dit onderzoek (mei – december 2021) hebben vier pastores een zevental interviews afgenomen. Een vijfde pastor nam een interview af dat om onderzoekstechnische redenen niet verwerkbaar bleek. Voorafgaande aan de interviews hebben zij een training gekregen van Andries Baart om de vereiste interviewvaardigheden aan te leren respectievelijk in te oefenen (Kvale 1996; Cormac et al. 2019; King & Horrocks 2010; De la Croix, Barrett & Stenfors 2018; Seidman 2006). De pastores hebben een aantal buurtbewoners met wie ze al langer optrekken bereid gevonden mee te werken aan dit onderzoek. Het belangrijkste selectie criterium was dat de respondenten over een zekere mondelinge taalvaardigheid moesten beschikken om in te kunnen gaan op de vragen. Elk van de respondenten gaf een *informed consent* waarin niet alleen het gebruik van de ingewonnen informatie werd beschreven (anonimisering, rapportage et cetera) maar ook het datamanagement (opslag, inzage, beveiliging et cetera). De pastores hebben een ongestructureerd interview afgenomen, dat wil zeggen: ze stelden één uitnodigende openingsvraag en beperkten verder hun rol tot het systematisch uitdiepen en ophelderen van het antwoord op die vraag. Anders dan in veel ander onderzoek naar corona zijn de eigen vragen en interesses van de onderzoekers dus niet leidend geweest; er wordt maximaal ruimte geboden aan de respondenten om te spreken over wat zij zelf over die anderhalf jaar willen en kunnen zeggen. En dan moet maar blijken of en hoe corona daarin een rol speelde.

Het voordeel van de selectiewijze is dat er een vertrouwensband bestaat waardoor er meer ruimte is om persoonlijke ervaringen te delen. Het nadeel hiervan is dat respondenten bepaalde zaken niet te berde brengen omdat die (te) vanzelfsprekend zijn – dat euvel is in tweede instantie gerepareerd, zoals we hieronder zullen uitleggen. De pastores hebben wel verhelderingsvragen gesteld als er onduidelijkheden waren tijdens het gesprek maar hebben zelf geen onderwerpen geïntroduceerd. De respondent bepaalde waar over gesproken werd.

Ten behoeve van hun collega's die deelnamen aan de analyse van de interviews hebben de interviewers per respondent een achtergrondformulier ingevuld. Daarin hebben zij relevante persoonskenmerken en levensgebeurtenissen beschreven (leeftijd, geslacht, woonsituatie, gezinssituatie et cetera) die niet alleen een completer beeld gaven van de betrokkene, maar ook een basale inbedding voor de ingewonnen informatie. Ook werden op dit formulier kort de omstandigheden van het interview beschreven.

Alle interviews zijn opgenomen en werden vervolgens woordelijk getranscribeerd door Margreeth van Dijk van het transcriptiebureau *Goed Getikt*. Elk interview begon met het doornemen van het startformulier waarbij respondenten uitleg kregen over het doel van het onderzoek en het datamanagement, waarna zij mondeling hun akkoord gaven (*informed consent*). Vervolgens werd hun gevraagd hoe zij terugkijken op het voorafgaande anderhalf jaar. De onderwerpen die de respondenten noemden werden door de interviewer genoteerd: dit vormde de zogenaamde oerkaart. Vervolgens werden al deze spontaan genoemde onderwerpen zorgvuldig uitgediept. De interviews duurden gemiddeld 38 minuten en vonden plaats bij de mensen thuis of in het kantoor van Stichting Buurtpastoraat Utrecht.

De transcripties van de geanonimiseerde interviews werden geanalyseerd door alle pastores, een oud-collega pastor en Andries Baart. Er heeft een drietal plenaire interpretatiesessies plaatsgevonden en daaromheen een tiental een-tweetjes ten behoeve van de interpretaties. Hierbij zijn de volgende analysemethodes toegepast: conversatieanalyse, discoursanalyse, narratieve analyse, opgave-

analyse, incidentenanalyse, thematische analyse, en de professionaliteitsanalyse. De globale uitwerking van deze methodes zijn bijgevoegd in Bijlage 1.

Eenzelfde interview werd meermaals geanalyseerd: elk van de deelnemers had een eigen opdracht (analyseer het discours, of de opgaven, of de thema's et cetera) en rapporteerde op schrift en mondeling wat die analyse ons toont. Zo werden er meerdere perspectieven op de data geopend. De analyses werden besproken, naast elkaar gelegd en verbeterd tijdens de drie interpretatiebijeenkomsten en daarvan werden uitvoerige verslagen gemaakt. Ook vulde iedereen naderhand een formulier in waarin reflecterend werd teruggekeken op de bijeenkomst en men nabranders kwijt kon.

De interviews gaven een rijk beeld van de levens van de respondenten. Sommigen noemden expliciet de rol van de buurtpastor in hun leven, maar vaker werd hier niet aan gerefereerd. Om toch meer zicht te krijgen op de rol van de pastores in het optrekken met deze bewoners, is een focusgroep-interview toegevoegd, geleid door Andries Baart. Een focusgroep-interview is een kwalitatieve onderzoeksmethode (Greenbaum 2011; Stewart & Shamdasani 2014; Raats 2019;) waarin de betrokkenen in een aangenaam gespreksklimaat ervaringen, meningen, visies en preferenties uitwisselen over een goed afgebakend onderwerp (focus).

De pastores werden ondervraagd dan wel met elkaar in gesprek gebracht over de aard en structuur van hun werkzaamheden, de grenzen en beperkingen ervan, de invloed van corona op de uitvoering van hun werk, en de rol die zij in dit onderzoek als onderzoeker hadden vergeleken met hun rol als pastor. Dit gesprek ging in eerste instantie over de zeven interviews maar werd aangevuld met ervaringen van de pastores met andere pastoranten. Ook dit focusgroep-interview werd opgenomen, getranscribeerd en aan de dataset toegevoegd.

De getranscribeerde interviews, de uitgewerkte analyses, de verslagen van de analysebijeenkomsten, de formulieren met nabranders en het getranscribeerde focusgroep-interview vormen tezamen de data van dit onderzoek.

In de analyses werden twee vragen beantwoord: (a) wat zegt de respondent? (b) en wat betekent dat? Voor de (a)-vraag werden de eerdergenoemde benaderingen ingezet en gold als eis dat de antwoorden *grounded* moesten zijn: aanwijsbaar en overtuigend geworteld in de tekst. Voor de (b)-vraag werden ook theoretische kaders gemobiliseerd onder de strikte conditie dat empirische analyses onder (a) moesten bepalen welke theoretische kaders passend zouden zijn. Zo werd gewaakt voor hobbyïsme, zijnde: alleen je favoriete zienswijzen herhalen. De vraag of de ingebrachte theoretische gezichtspunten passend waren en werkelijk aansloten bij de data, werd steeds aan alle onderzoekers voorgelegd.

Alle respondenten zijn onherkenbaar weergegeven in dit eindverslag waarbij hun namen en persoonskenmerken zijn geanonimiseerd. Deze data zullen tien jaar bewaard blijven.

Voor het interpreteren van de data zijn dus ook literatuurstudies gedaan waarbij het werk van Baart (2021) over precariteit, het werk van Jaeggi (2014) en Vosman (2018) over levensvormen en overleven zeer relevant bleken. Ook het denken over kapitaalsvormen van Bourdieu (1986) tot Vrooman (2020) bleek voor de interpretatie van waarde. In de zesde paragraaf hebben we gekeken wat de resultaten van de interviews betekenen voor het werk van de buurtpastores. Hiervoor hebben we met name gebruik gemaakt van *Een theorie van de presentie* van Baart (2001) en aanvullende artikelen over de presentiebenadering.

3. Achtergrond van de respondenten

In dit onderzoek willen we de stem van de respondenten maximaal de ruimte geven en uitzoeken wat er voor hen van belang was. Om hun verhalen goed te begrijpen is het relevant om de context van hun levens enigszins te leren kennen. In deze paragraaf schetsen we deze daarom aan de hand van een aantal feitelijke kenmerken. Ter bescherming van de respondenten geven we geen individuele beelden.

Voor dit onderzoek hebben we zeven interviews afgenomen met respondenten in de leeftijd van 16 tot 60 jaar. Drie van de respondenten mag men 'jongere' of jongvolwassene noemen. We hebben twee mannen geïnterviewd en vijf vrouwen. Van de respondenten hebben drie respondenten een niet-Westerse achtergrond waarbij zijzelf of een van hun ouders in Suriname of Turkije geboren zijn. Alle respondenten wonen in een sociale huurwoning in de stad Utrecht. Drie van de zeven respondenten wonen nog in hun ouderlijk huis, waarbij er één uit een eenoudergezin komt. Eén van hen leert op het speciaal onderwijs en twee anderen studeren aan het MBO. Alle thuiswonende respondenten moeten leven van een minimum inkomen waarbij hun ouders een bijstands- of WIA-uitkering hebben. Twee van hen hebben een bijbaantje om zelf in hun levensonderhoud te kunnen voorzien. De andere respondenten hebben ook een bijstands- of WIA-uitkering.

Twee respondenten hebben een langdurige periode onder het sociaal minimum geleefd. Door begeleiding van schuldhulpverleners zijn zij inmiddels schuldenvrij en hebben zij iets meer financiële arm-slag. Eén van de respondenten zit nog steeds in een penibele financiële situatie waarbij deze regelmatig geen geld heeft om boodschappen te kunnen doen.

Drie respondenten hebben in het verleden hulp gehad vanuit een GGZ-instelling of vanuit een begeleid wonen project. Zij kampten o.a. met persoonlijkheidsproblematiek en depressies. Op dit moment zijn zij hiervoor niet meer in behandeling. Eén van de respondenten is nog steeds gevoelig voor een drankverslaving. Een andere respondent heeft afgelopen jaar de diagnose nierkanker gekregen. Nog weer een andere respondent is afgekeurd vanwege een chronische ziekte. Van de jongeren die geïnterviewd zijn, zijn er drie ouders chronisch ziek en kampt er één ouder met verslavingsproblematiek.

De meeste respondenten hebben een zo klein sociaal en ondersteunend netwerk dat de personen die hen vanuit dat informele netwerk steunen op de vingers van één hand te tellen zijn. Daarbij valt het op dat bij drie respondenten (langslepende) conflicten spelen in de familie. Een van de jongeren heeft een broer die actief is in de drugswereld wat vaak tot spanningen in huis leidt. Een andere respondent heeft verschillende conflicten waarbij deze het moeilijk vindt om zich te beheersen en soms gewelddadig gedrag vertoont. Nog weer een andere respondent is een periode dakloos geweest en heeft sindsdien geen contact meer met de eigen moeder en dat geeft soms spanningen met een broer die wel contact heeft met hun moeder.

Zoals we verderop nog zullen verklaren, vatten we deze klontering van kwetsbaarheden, onzekerheden, armoede, ziekte en afhankelijkheden op als 'precair leven' of 'leven in precariteit'. Dat is de gemeenschappelijke noemer van onze respondenten.

4. Resultaten

In de voorgaande paragraaf is een beeld van de levens van onze respondenten geschilderd. In deze paragraaf presenteren we de belangrijkste resultaten per interview met de respondenten en we sluiten af met de resultaten uit het focusgroep-interview.

4.1 Interview met respondent 1, Alexandra (69 minuten).

Voorafgaand aan het interview toonde de respondent zich heel geïnteresseerd in het onderzoeksvorstel. Ze wilde de onderzoeksvraag en opzet kennen, en de pastor heeft deze met haar door- gesproken. Hoewel ook in dit interview de open vraag werd gesteld naar de beleving van de respondent van het voorafgaande anderhalf jaar, wist de respondent dat wij onder andere benieuwd waren naar hoe zij de coronaperiode heeft beleefd. Ze bracht dit zelf uitgebreid ter sprake en is mogelijk ook beïnvloed door haar voorkennis.

Respondent is een vrouw van 40 jaar oud. Bij het doornemen van het startformulier vraagt zij expliciet wat er met de resultaten van dit onderzoek gaat gebeuren. Ze stelt dat ze vaker met onderzoeken heeft meegedaan waarvan het doel haar niet duidelijk was. Ze stelt het op prijs als haar input doorgegeven wordt aan relevante partijen zoals het buurtteam, de woningbouwvereniging of de gemeente. Tijdens het bespreken van het startformulier geeft respondent aan dat ze moeite heeft dat de beslissingen over de coronamaatregelen van hogerhand genomen worden: *‘Van laat ons ook eens beslissen, in plaats van alsmaar die hoge mannen, die hoge mensen in de nette pakken.’*¹

Na het stellen van de startvraag vertelt respondent dat ze tijdens de eerste lockdown bang was. Ze had geen contact meer met het buurtteam, de woningbouwvereniging en de buurtpastor. Ook haar familie kon zij niet fysiek ontmoeten. *‘Maar vooral de angst en het niks mogen doen, het niemand meer zien. Wij spraken elkaar niet meer, het buurtteam zegde de afspraken af, de familie die ik niet meer kon zien. Het was zwaar.’*² Respondent maakt de vergelijking tussen zichzelf en haar jongere broer die een gezin met kinderen heeft. Ze stelt dat het voor haar extra zwaar is omdat ze alleen thuis zit in tegenstelling tot haar broer. Ze vindt dat haar broer minder recht van klagen heeft. Respondent maakte zich zorgen over de gezondheid van met name ouderen en specifiek om de gezondheid van haar vader en oma. Respondent had moeite om haar dag goed in te vullen. Ze wandelde veel en heeft in die periode veel films gekocht.³ *Ik heb zelfs dagen gehad dat als ik 20 dingen nodig had, en dat ik 20 keer naar de supermarkt ben gegaan.’*

Respondent is dankbaar dat zij haar nieuwe neefje nog net heeft kunnen bewonderen voordat de eerste lockdown inging. Ze geeft aan dat ze tijdens de lockdowns zich alleen voelde en vaker verlangde naar een partner, een gezin of een baan. Ze heeft het gemist dat de complexbeheerder die tijdens corona van werk wisselde, nooit afscheid heeft genomen en dat er over zijn vertrek niet is gecommuniceerd. De complexbeheerder had volgens respondent een belangrijke contactfunctie in de wijk en veel mensen wisten hem te vinden voor hulp. Ze geeft ook aan dat ze het jammer vindt dat de buurthuizen tijdens de eerste lockdown dicht waren.

Respondent is voor het eerst tante geworden en is hier erg blij mee: *‘Ik denk, als je je moeder verliest, en een nichtje mag verwelkomen, dat dat een prachtig geschenk is. En niet alleen voor mij, voor*

---

¹ Interview respondent 1, afgenomen op 17-06-2021, hier: l.7.

² A.W. l.19.

³ A.W. l.32.

de hele familie.⁴ Ze vertelt dat ze al ruim tien jaar geen contact meer heeft met haar moeder. Dat valt haar zwaar maar ze probeert vooruit te kijken en niet meer stil te blijven staan bij haar (slechte relatie met) haar moeder. De voormalige hulpverlener vanuit de GGZ heeft haar daar goed bij geholpen en daardoor heeft ze minder drang om alcohol te drinken als ze geconfronteerd wordt met het gemis van haar moeder.

Ze geeft aan dat ze thuis geen wijn drinkt en dat ze tijdens de coronaperiode niet meer naar de kroeg kon gaan en dat ze daardoor minder heeft gedronken en meer heeft kunnen sparen: *'Voor [de] corona-tijd had ik altijd geldnood. Ik wil vanavond een wijntje drinken, maar ik heb ook een fles shampoo nodig, bij wijze van, maar dan vond ik een wijntje belangrijker. Dat soort dingen wil ik nu gewoon niet meer. Dus, en dat merk ik nu ook, van, de drang om een wijntje te drinken is er ook niet meer zo. Ik heb me een half jaar vermaakt met een filmpje of met een koptelefoon op mijn hoofd, dat kan ook vanavond wel.'*⁵ Respondent zegt dat ze minder behoefte heeft aan alcohol maar dat uitgaan voor haar een manier is om onder de mensen te kunnen zijn. Nu de horeca weer open is, maakt ze daar gebruik van maar wel in mindere mate dan voor de lockdown: *'Ik heb zaterdag ook gewoon een paar wijntjes gedronken, en dan is het gewoon hartstikke leuk, ik vind het ook heerlijk om gewoon mensen te kijken, weet je dat.'*⁶

Respondent vond het wel spannend om na de lockdown weer naar de horeca te gaan. Ze wilde wel kunnen drinken maar dan met mate en hield rekening met een terugval: *'Maar je moet je ook niet schamen als je een misstap maakt. En als ik dan een keer dronken ben, nou ja, het zij zo. Maar ik hou er altijd rekening mee dat dat soort dingen nog kunnen gebeuren.'*⁷ Respondent stelt dat ze vroeger haar drankprobleem ontkende maar dat ze dat niet meer wil. *'Een verslaafde geeft niet toe dat hij verslaafd is. En als ik dan met mijn zatte kop naar iemand toe ging, ja dan denk ik, heel veel pilletjes, pilletjes, pilletjes nemen, zes keer onder de douche, en dan vallen die ogen wel weer open maar dan heb je altijd nog die walm die uit je mond komt. Maar ja, ik weet wat belangrijker is dan drank, laten we het daar op houden. En je moet drinken omdat het gezellig is, of als je er lekker een dagje eruit wil. En niet om, nou ja, ik dronk natuurlijk wel eens omdat ik me eenzaam voelde, of omdat ik teleurgesteld was.'*⁸

Respondent heeft geleerd om meer vooruit te denken en te sparen. Ze is trots dat dit lukt. Haar vader en broer zijn ook trots op haar en zeggen in haar te geloven, in tegenstelling tot haar moeder die haar altijd negatief benaderd heeft. Ze vertelt over een buurman die regelmatig dronken over straat loopt en stelt dat dit haar niet mag overkomen. Het goede contact met haar familie en nieuwe nichtje wil ze niet op het spel zetten.

Ze stelt dat ze de afgelopen twee jaar steeds beter is gaan zien dat haar moeder problemen had en dat zij een andere weg is ingeslagen. Mensen in haar omgeving bevestigen haar hierin. *'Ik heb natuurlijk, ik denk, dat komt nogmaals door de ene persoon in mijn leven die me altijd zwart maakte en negatief maakte, het was nooit goed, ik deed het nooit goed, mijn opleiding was te laag, (...) En dan zegt je vader van, je weet wie het zegt, maar dan toch, je moeder is je voorbeeld, hè, en dan ga je twijfelen aan jezelf, en dan schaam je je ook voor dingen. (...) En ik heb zoiets van, ik ben niet gek. Dat*

---

⁴ A.W. I.34.

⁵ A.W. I.39.

⁶ A.W. I.49.

⁷ AW. I.53.

⁸ A.W. I.55.

*heb ik de afgelopen periode wel geleerd, van, ik doe het volgens mij gewoon wel goed. En ik heb wel vrienden, en zij heeft niemand. Ik denk dat die slag nu wel gemaakt is.'*⁹

Tot slot geeft respondent een aantal voorbeelden waaruit blijkt dat haar moeder moeilijk met verdriet en leed kon omgaan maar dat zij zelf ervoor kiest om moeilijke situaties onder ogen te zien en daarvoor niet wenst weg te lopen.

4.2 Interview met respondent 2, Hajar (15 minuten).

Respondent is een meisje van 16 jaar. Zij introduceert bij de startvraag direct het thema corona. Ze vertelt dat ze online les had, verder een mondkapje moest dragen en dat ze niet zo vaak naar buiten mocht.

De interviewer vraagt of er nog andere dingen belangrijk waren het afgelopen anderhalf jaar. De respondent noemt dat ze naar de derde klas is gegaan, meer met de bus reist en twee andere aan corona-gerelateerde zaken, namelijk dat het uitje naar de Efteling niet doorging en dat ze anderhalve meter afstand moest houden. Gevraagd hoe zij de coronatijd heeft beleefd, antwoordt zij: *'Niet leuk. Nee. Allemaal leuke dingen gingen niet door. De Efteling, schoolreisje. Gewoon alle leuke dingen die gewoon, mondkapje vind ik ook niet zo fijn. Anderhalve meter ook. Quarantaine ook.'*¹⁰ Ze vertelt dat ze zelf corona heeft gehad en negen dagen op zolder in quarantaine heeft gezeten. Ze heeft dit als *saai* ervaren maar de tijd ging ook snel voorbij. Ze vermaakte zich met haar telefoon en haar ouders zetten eten voor haar deur. Ze vond het vervelend dat ze zich meerdere malen moest laten testen. *'Ik had het gevoel dat ik in een gevangenis ben, gewoon op mijn kamer, ja. Maar het was wel snel voorbij. Ja.'*¹¹

Respondent zit op een praktijkschool voor speciaal onderwijs en vertelt dat ze slechte ervaringen heeft met het volgen van online les. Ze heeft hier weinig van opgestoken. *'Op school leer je het echt. Snap je? Want ik doe praktijk, dan moet ik wel met mijn handen werken. En online, nee. Online is niks voor mij.'*¹² Ze vertelt dat ze via haar telefoon contact heeft gehad met haar vriendinnen. Ze vond het jammer dat ze anderhalve meter afstand moest houden en niet gewoon met haar vriendinnen naar buiten kon.

Verder vertelt ze dat ze getuige was van een incident in de bus waarbij haar vriendin hardhandig door een controleur werd aangepakt omdat die vriendin haar mondkapje niet goed droeg. *'Dan heb je, mijn vriendin was op de bus, en ze heeft zelf heel veel last van haar neus. Zij wil geen mondkapje over haar neus doen. En toen kwam de controle van de bus, en die ging haar handen pakken, en haar duwen, hij sloeg haar gewoon. (...) Toen ging ze huilen de hele tijd. Ja. En ze krijgt ook nog een boete van hem. Hij heeft haar tas ook op de grond gegooid. Ik vond het echt erg voor haar. Ze ging de hele tijd huilen, ze had hier bij haar arm een blauw plekje. (...) Ik was erbij. Maar ik kon niks doen, ik was ook bang eigenlijk, voor die controle, er waren heel veel mannen, ik kon niks doen voor haar.'*¹³

Ze vertelt vervolgens dat ze dit jaar is overgegaan naar de derde klas. Ze vindt het enerzijds jammer dat ze naar een praktijkschool moest, maar is anderzijds blij dat ze niet is blijven zitten. Ze vertelt ook dat ze volgend jaar weer naar een andere school gaat. Dit is haar vijfde wisseling van school binnen

---

⁹ A.W. I.62.

¹⁰ Interview respondent 2, afgenomen op 23-06-2021: hier I.8.

¹¹ A.W. I.16.

¹² A.W. I.19.

¹³ A.W. I.23.

vijf jaar. Ze zegt dat ze geen moeite heeft weer nieuwe vriendschappen aan te gaan omdat ze dit inmiddels wel gewend is. Telefonisch heeft ze soms nog contact met de vriendinnen van haar vorige scholen.

Ze ging het afgelopen jaar met de bus naar school. Ze heeft hierdoor zelfstandig met de bus leren reizen. Respondent geeft aan dat ze in het begin van de lockdown wel genoot van de vrijheid om niet naar school te gaan maar dat het later saai werd. Ook zegt ze dat ze de coronatijd spannend vond: *'Ik had het gevoel van, dat corona nooit weggaat, snap je? Dat wij ons hele leven thuis moesten blijven. Dat was echt erg. Ja. En die gevoel heb ik nu nog steeds, maar wel wat minder. Want ik denk, de corona gaat niet weg. Snap je? Maar nu gaat het wel een beetje minder. Dus het geeft me wel rust. Wel wat minder stress.'*¹⁴ Tot slot vertelt ze dat zij vorige zomer zijn verhuisd. Ze benoemt de verhuizing als *iets leuks van dit jaar* omdat ze nu een groter huis hebben met fijne burens.

4.3 Interview met respondent 3, Imad (20 minuten).

Respondent is een jongen van 18 jaar. Hij introduceert aan het begin van het interview het thema corona. Meerdere mensen in zijn omgeving hebben corona gehad. Daarbij had hij last van de maatregelen en vond hij het moeilijk om zich op de online lessen te concentreren. *'Ik vond altijd online een beetje moeilijker. Soms praat de docent tegen iemand, en dan weet ik niet tegen wie precies. En als ik gewoon gelijk naar ergens anders kijk of niet luister dan ben ik het kwijt, zijn verhaal, dan weet ik niet meer over wat het gaat, wat het was. Maar als ik in de les ben, dan kan ik altijd vragen. Online kan ik ook vragen, maar dan wordt het een beetje raar, als ik gelijk vraag van, wat doen jullie nu, of wat voor les. Ik vind dat online eigenlijk wel een beetje moeilijk.'*¹⁵ Hij vertelt dat het soms ook moeilijk was om zich te concentreren doordat zijn broertje en zusjes thuis waren.

Ook vertelt hij dat zijn zusje tien dagen in quarantaine zat vanwege corona. Respondent geeft aan dat hij bang was dat zijn ouders corona zouden krijgen omdat die al ouder zijn. Hij vertelt dat hij activiteiten om te gaan doen op internet opzocht omdat hij zich verveelde. Ook miste hij het erg dat hij zijn oma niet kon zien en niet kon knuffelen op het moment dat hij haar wel zag.

Verder vertelt respondent dat hij dit jaar te horen heeft gekregen dat hij niveau 3 mag overslaan en van MBO-2 naar MBO-4 mag gaan. Hij begint volgend jaar aan een technische opleiding en kijkt daar erg naar uit. Daarbij is hij ook blij dat hij afgelopen jaar verhuisd is: *'Ik had het echt niet verwacht dat wij een nieuw groot huis, een nieuw huis gaan krijgen. Ik was er heel blij mee. Ik had ook vergeten, dat, alle problemen had ik vergeten door ons nieuwe huis.'*¹⁶ Hij vertelt dat ze in het vorige huis ruzie hadden met de burens vanwege geluidsoverlast. Na lang wachten hebben ze een huis op de begane grond gekregen.

Tot slot vertelt respondent dat hij een afspraak had om samen met een klasgenoot het onderwijs te evalueren met de manager van het MBO: *'En ja, we hadden een gesprek vandaag, en de manager had ons gezegd, wij gaan de volgende maandag met de grootste manager van MBO over het opleiding praten, en we gaan zeg maar vertellen wat wij niet goed bij de opleiding vinden. En wat wij willen verbeteren.'*¹⁷ Respondent is trots dat hij daaraan mag meedoen.

---

¹⁴ A.W. I.41.

¹⁵ Interview respondent 3, afgenomen op 23-06-2021, hier: I.18.

¹⁶ A.W. I.41.

¹⁷ A.W. I.44.

4.4 Interview met respondent 4, Debby (34 minuten).

Respondent is een meisje van 17 jaar. Zij vertelt na de startvraag dat het leven zwaarder voor haar was vanwege corona: *'Het was wel iets zwaarder, door corona en zo, dat het opeens allemaal begon, en gesloten was, ook met mijn werk bijvoorbeeld. Het was opeens gesloten, ik had ook niks meer te doen.'*¹⁸

Ze vertelt dat het moeilijk was dat ze online les kreeg en opeens thuis kwam te zitten. Ze deed examen van de middelbare school maar kon geen afscheid nemen: *'Ik vond het ook echt erg, we gaan nog met zijn allen vieren, ze hadden ook een heel gala voor ons. Maar ik vond dat echt jammer, toen dat niet doorging.'*¹⁹ Terugkijkend is ze wel blij dat ze online wel afscheid van elkaar hebben kunnen nemen. Desgevraagd denkt respondent niet dat ze het gemiste afscheid nog kan inhalen. Corona kwam abrupt in haar leven waardoor er dingen drastisch veranderden. Het kinderspeelparadijs waar zij werkte, werd gesloten waardoor zij thuis kwam te zitten: *'Ik werkte bij een kinderspeelparadijs en dat werd ook gelijk gesloten, want dat is ook niet een belangrijke plek, zeg maar, door corona en zo. Dus dat vond ik ook erg, want ik vond het werken daar ook echt heel leuk. Dat is dus ook opeens helemaal gesloten.'*²⁰ Ook het kerstdiner dat plaats zou vinden op haar werk is niet doorgegaan. Door het verlies van haar werk viel haar inkomen weg en kon ze niet verder sparen voor haar scooterrijbewijs. Respondent vertelt dat ze na twee maanden gelukkig wel nieuw werk heeft kunnen vinden.

Die maanden dat ze thuis zat zonder school en werk voelde in eerste instantie als vakantie, maar het begon al snel te vervelen. In het begin van de lockdown was ze bang dat zij of haar moeder ziek zou worden. Ze zag op haar moeder en een vriendin na niemand. Ze was wel blij dat ze met haar moeder kon wandelen om afleiding te hebben. Ook heeft ze in die tijd samen met haar moeder allerlei recepten van kookprogramma's uitgeprobeerd. Ze vond het leuk om dit met haar moeder te doen en de gerechten uit te delen aan de buurvrouw. Na verloop van tijd raakte ze aan de nieuwe situatie gewend: *'Want in het begin was echt iedereen heel bang, maar nu, na die al die maanden zijn mensen het ook echt zat gaan raken. Die boeiden het ook niet meer, zeg maar.'*²¹

In de zomer van 2020 begon respondent met haar MBO. Haar klasgenoten heeft ze eenmaal fysiek ontmoet en verder vond alles online plaats. Ze geeft aan dat ze het moeilijk vond om uit te vinden hoe de online lessen werkten en dat ze het ook ingewikkeld vond om samen te werken met mensen die ze niet kende: *'Ik zou niet zo snel, want hoe moet ik dat zeggen, ook tijdens online les, je kan zeggen van, ja, ik zit in een groep dit, ik zit in dat en mijn hobby's zijn zwemmen bijvoorbeeld. Maar je weet maar nooit of dat nu echt zo is.'*²² Pas toen ze elkaar wel fysiek konden ontmoeten, ontstond er ook online beter contact.

Het was voor haar moeilijk om aan een goedwerkende laptop te komen. Haar docent, haar moeder en de buurtpastor hebben haar geholpen bij de aanvraag van een andere laptop. In de tussentijd volgde ze de lessen via haar mobiel. Het lukt haar niet om uitgebreide antwoorden te geven omdat ze moeite had met het werken op een klein scherm. Ze vond het jammer dat ze niet kon laten zien wat ze in huis had. Bovendien betreurt ze het dat alle praktijkonderdelen van de opleiding vervielen door de online lessen. Hierdoor had ze er minder zicht op of de opleiding wel echt bij haar paste. Ook

---

¹⁸ Interview respondent 4, afgenomen op 23-07-2021, hier: l.8.

¹⁹ A.W. l.23.

²⁰ A.W. l.35.

²¹ A.W. l.48.

²² A.W. l.64.

heeft respondent heel veel moeite gedaan om een stageplek te vinden, maar kreeg dat de eerste maanden niet voor elkaar. Ze kreeg geen respons op haar mailtjes en telefoontjes en als ze locaties bezocht, werd ze onverrichter zaken naar huis gestuurd. Op school was ze uitgeloot voor de stageplekken waardoor een stage er voor haar niet in zat.

Naast het wegvallen van haar werk, school en andere voorzieningen, had respondent ook last van het feit dat het CBR gesloten was: *'Bijvoorbeeld ik wou een scooter ook. En ik zat daar ook echt voor te sparen. Maar dat werd ook weer helemaal gestopt, en ik kon niet verder met sparen. Dat vond ik ook wel erg. Want je moet ook je rijbewijs hebben, dat kon ik ook weer niet. Want toen was ook dat rijbewijs-ding gesloten. Ik vond dat ook echt jammer.'*²³

4.5 Interview met respondent 5, Karel (80 minuten).

Respondent is een man van 45 jaar. Respondent geeft aan dat hij afgelopen jaar de buurtpastor heeft ontmoet bij de Doorgeefwinkel waar hij als vrijwilliger werkte. Hij vertelt dat hij het fijn vindt om zijn hart bij de buurtpastor te luchten. Hij geeft aan dat hij hierdoor beter slaapt en meer mogelijkheden ziet om initiatieven te nemen om zijn problemen aan te pakken. Ook geeft hij aan dat hij het fijn vindt dat hij bij de buurtpastor terecht kan als er financiële noden zijn. Respondent zegt dat hij van de buurtpastor geleerd heeft om afleiding te zoeken als hij last heeft van suïcidale gedachtes.

Vervolgens geeft hij aan dat hij last heeft van kinderen in de buurt die uit verveling de picknicktafels vernielen. Hij heeft contact gezocht met de gemeente en de woningbouw en hun verschillende oplossingen aangedragen, maar daar wordt naar zijn idee niet naar geluisterd. Hij voelt zich erg begaan met de kinderen in de buurt en ergert zich eraan dat kinderen zich misdragen en onvoldoende begeleiding van hun ouders krijgen. Hij belt regelmatig met de politie en andere instanties om de misdaden die er in zijn ogen plaatsvinden te melden. Hij heeft ook uitgesproken ideeën over de inrichting van de buurt: *'Ze hadden zoiets [een speeltuin] moeten bouwen op het terrein waar nu een school komt. Dan hadden de kinderen gezegd van, kijk, dat is een leuk initiatief, dit is een gebouw waar alles te doen is voor kinderen, laten we daarheen gaan, vernielen we niks. Nee, wat gaan ze bouwen? Een kutschool. Wat hebben ze daaraan?'*²⁴

Gevraagd waar de interesse en zorg voor kinderen in de buurt vandaan komen, vertelt de respondent dat hij in het verleden zijn eigen zoon iets heeft aangedaan. Nadat zijn zoon hem had uitgescholden heeft hij hem gewurgd totdat hij blauw aanliep. Op dat moment knapte er iets in zijn hoofd en liet hij los: *'Dus ik liet los, ik heb hem in mijn armen genomen, keihard, ik zeg, jongen dat had je niet moeten zeggen want je weet hoeveel papa van je houdt. En dan ga jij zoiets zeggen. Ik zeg, papa neemt nu het initiatief om jou uit huis te plaatsen zodat het niet weer gebeurt.'*²⁵ Zijn zoon is uit huis geplaatst, maar sindsdien is hij begaan met kinderen uit de buurt die zijns inziens een slechte opvoeding krijgen.

Vervolgens licht respondent iets toe over zijn financiële situatie. Familieleden hebben dingen op zijn naam besteld waardoor hij in de schulden terechtkwam. Met hulp van een bewindvoerder is hij op dit moment schuldenvrij en tevreden over zijn bewindvoerder. Het afgelopen jaar probeert respondent om minder te lenen, geen extra geld aan te vragen bij zijn bewindvoerder. Dit doet hij door zijn kleding bij de Doorgeefwinkel te halen. Het vrijwilligerswerk is van belang voor respondent: *'Dus ik*

---

²³ A.W. I.76.

²⁴ Interview met respondent 5. Afgenomen op 05-09-2021. I.26.

²⁵ A.W. I.28.

zei tegen hun [UWV], ik ben vrijwilliger bij de Doorgeefwinkel, waar ik elke woensdag werk, waar ik in contact kom met andere mensen, waar ik ook mensen kan helpen met problemen.²⁶ Hij vertelt dat hij vanwege zijn astmatische klachten het reguliere werk dat hij in de fabriek deed niet kon vol houden; hij wil ook geen betaald werk meer – het zou neerkomen op zijn fysieke ondergang. Meneer geeft opnieuw aan dat de buurtpastor van groot belang is voor hem als persoon, maar ook voor andere buurtbewoners.

Hij ziet geen urgentie om naar de psychiater te gaan omdat hij zich vertrouwdert voelt bij de pastor. Hij citeert een gesprek dat hij voerde met zijn zus: *'Als ik een probleem in het huis heb, en ik word agressief, en zoals ik uitviel tegen jullie, ik praat er met mijn buurtpastor over. En dat lucht wel weer een deel van mijn hart. En ze [zijn zus] zegt, zo moet je dat blijven doen.'*²⁷

Vervolgens gaat hij in op de problemen die hij ervaart van de boze geesten in zijn huis. Hij voelt zich angstig en ingesloten doordat hij het sterke gevoel heeft dat die geesten zijn huis bezoeken en het op hem gemunt hebben. De buurtpastor geeft hem geregeld wijwater waarmee hij ruimtes in zijn huis en zichzelf besprenkelt, wat hem een gevoel van bescherming geeft. Hij worstelt met de angsten die hem verlammen, maar probeert dit te negeren door dingen te ondernemen zoals het bezoeken van zijn zoon, zijn moeder of het opknappen van zijn huis. Ook helpt het gebed hem om de geesten tijdelijk te verdrijven.

Naast de zorgen die hij heeft over de geesten in huis, maakt hij zich zorgen over zijn gezondheid. Sinds zijn broer kanker heeft, is hij zelf ook bang om kanker te krijgen. Hij vertelt voorts over de ruzies die hij heeft met zijn broer en schoonzus. Zij beschuldigen hem ervan dat hij bij de Raad voor de Kinderbescherming melding gedaan zou hebben over de gezinssituatie van zijn broer. Respondent ontkent dit ten stelligste en later kwam zijn broer erachter dat die melding inderdaad door iemand anders was gedaan. Respondent is nog steeds boos dat hij vals beschuldigd is en zegt dat hij het contact met zijn broer en schoonzus vermijdt om verder geweld te voorkomen. De problemen tussen hem en zijn broer spelen al sinds hun jeugd. Respondent vertelt dat hij een gewelddadige vader had. Het geweld dat hij thuis meemaakte reageerde hij eerder af op zijn werk: *'Kwaad, woede, agressief, op het punt om iemand wat aan te doen, echt met messen, scharen, wat ik tegenkwam. Alsof ik met een grote kabel een strop maak en dat ik [de ander] ophang. Dat gevoel had ik.'*²⁸ Inmiddels is zijn vader overleden en ziet de respondent hem nu als een beschermengel die hem behoedt tegen de aanvallen van geesten. Hij zou tot kat geïncarneerd zijn huis bezoeken.

Tot slot vertelt respondent over een ruzie die hij met een oude vriend heeft omdat die zijn adviezen in de wind heeft geslagen. Respondent wilde hem behoeden voor een slechte relatie maar de betreffende vriend is toch in zee gegaan met de vrouw bij wie de respondent geen goed gevoel had. Het gebeurde wekt grote woede bij hem op; hij zou zijn oude vriend liefst de ballen uit zijn broek trappen zodat hij nooit meer kinderen kan krijgen. Nu heeft hij geen contact meer met zijn oud-vriend en stelt hij dat hij ook niet meer bij hem hoeft aan te kloppen.

4.6 Interview met respondent 6, Helma (42 minuten).

Respondent is een vrouw van 55 jaar. Op de vraag hoe de afgelopen anderhalf jaar voor haar zijn geweest stelt ze dat ze weinig last heeft gehad van de coronapandemie. Ze kende weinig mensen die

---

²⁶ A.W. I.40.

²⁷ A.W. I.47.

²⁸ A.W. I.66.

ernstige coronaklachten hebben gehad. In het begin van de coronacrisis had respondent wel corona gerelateerde klachten waarvoor zij naar de huisarts ging. Ook is ze een keer doorgestuurd naar het ziekenhuis en heeft ze een GGD-arts bezocht. De artsen konden haar saturatie meten en stelden haar gerust. Ze maakte zich met name zorgen door de verhalen uit de media en doordat zij de neiging heeft om van het ergste uit te gaan: *'Ik ben natuurlijk een beetje hypochonder, dus alles wat je voelt en dan ga je wel uit van het ergste.'*²⁹ In die tijd werd er nog niet getest waardoor respondent geen betrouwbaar uitsluitsel kon krijgen of zij wel of niet besmet was. Dat baarde haar enerzijds zorgen, maar ze voelde zich wel serieus genomen door de artsen wat haar anderzijds weer geruststelde. Respondent vond het jammer dat de (zelf)testen niet eerder beschikbaar waren. Ze vertelt dat ze het contact met anderen zoveel mogelijk vermeed en veel thuis was.

Vervolgens vertelt respondent dat ze erg getwijfeld heeft over het wel of niet nemen van een vaccinatie. Ze maakte zich zorgen door de complottheorieën over vaccinaties: *'De zogenaamde wappies, ja, in het begin zou het te maken hebben met 5G, en de mensheid zou uitgeroeid worden. En weet ik het allemaal. Dat ik op een gegeven moment denk, ik ga niet eens meer luisteren, want ze proberen je gek te maken.'*³⁰ De partner van respondent die in de zorg werkt en al gevaccineerd was, stelde haar ook gerust en liet de keuze helemaal bij haar. Dit gaf geen spanningen in hun relatie. Behalve voor complottheorieën was respondent bang voor naalden en voor mogelijke bijwerkingen. Ze is met haar huisarts en met een arts van de GGD in gesprek gegaan over eventuele bijwerkingen van een vaccinatie. Beide artsen konden haar informeren over de bijwerkingen en dat stelde haar gerust. *'En toen heb ik daar [prikstraat] een gesprek gehad met een arts, die heeft precies hetzelfde verteld [als de huisarts], hij zei, weet je, ik ben in de buurt, en als er iets is, ik ben [binnen] 10 seconden bij je, en in principe kan er helemaal niks gebeuren. En toen heb ik gelijk ter plaatse besloten om het gelijk te laten doen, ik denk, dan ben ik er ook gelijk van af, en er is iemand in de buurt, en dus ja...'*³¹ Respondent vertelt dat ze trots is dat ze de vaccinatie heeft gehaald en dat ze achteraf bezien het veel eerder had willen doen, dan had ze er veel minder over hoeven piekeren. Ze vertelt dat haar kinderen zich in eerste instantie ook niet hadden laten vaccineren, maar dat zij hierop zijn teruggekomen na het invoeren van de CoronaCheck-app.

Respondent vertelt dat ze heel veel thuisgezeten heeft maar dat ze daar niet zulke problemen mee had omdat ze inmiddels weer goed in haar vel zit: *'Ik kan natuurlijk veel makkelijker thuis zijn nu dan voorheen. Omdat ik lekker in mijn vel zit, of lekkerder in mijn vel zit.'*³² Voorheen had ze schulden en was ze depressief. Ze bleef dan binnen om zich bewust van de buitenwereld af te sluiten. *'Nou ja, als je thuis depressief zit, dan wil je in principe ook helemaal niemand zien. Weet je wel, dan zit je het liefst de hele dag in het hoekje van de bank, en dan laat je de boel de boel. En nu was het, met die corona was het natuurlijk van, toen koos ik ervoor, bewust voor om geen dingen te doen, weet je wel. Behalve dan de boodschappen. En als je depressief bent, dan wil je niet eens de boodschappen doen, bij wijze van spreken.'*³³ Respondent vertelt dat ze geniet van haar nieuwe huis en haar eveneens nieuwe relatie. Ook is ze blij dat ze er financieel veel beter voor staat dan enkele jaren geleden. Ze is niet bang om weer terug te vallen in haar depressie.

---

²⁹ Interview met respondent 6, afgenomen op 04-10-2021, hier: 1.22.

³⁰ A.W. 1.41.

³¹ A.W. 1.49.

³² A.W. 1.66.

³³ A.W. 1.70.

Ze vertelt dat de hulp van haar nieuwe vriend, van de buurtpastores en van haar nieuwe bewindvoerder geholpen heeft om uit de slechte periode te raken. Na acht jaar in de schuldsanering heeft ze nu meer financiële ruimte. De nieuwe bewindvoerder communiceerde goed en hielp haar om inzicht te krijgen in haar financiën. *‘Die schulden, dat breekt je, en als dan het einde in zicht komt, dan voel je je eigen wel weer mens worden. Vooral als je dan op een gegeven ogenblik in plaats van weekgeld, maandgeld krijgt, weet je wel, en je krijgt meer verantwoording, wat natuurlijk heel eng is in het begin.’*³⁴ Tijdens corona heeft respondent veel kunnen sparen voor de inrichting van haar nieuwe woning – er was ook geen gelegenheid om erop uit te gaan en geld te spenderen. Terugblikkend op deze anderhalf jaar stelt ze dat ze ondanks de angsten die ze had om corona te krijgen terugkijkt op een goede periode, waarin ze is verhuisd, kon sparen en een relatie is aangegaan.

4.7 Interview met respondent 7, Anja (21 minuten).

Respondent is een vrouw van 60 jaar. Ze begint te vertellen dat zij de buurtpastor heeft gemist toen hij tijdens de coronatijd vanuit huis werkte. Zeker toen zij de diagnose nierkanker kreeg had ze behoefte aan een live gesprek met hem. *‘Eh, hoe was het, ja, druk zoals gewoonlijk. En ja, nou kijk, vervelend nieuws te horen, dan is het toch altijd wel lekker als jij toch even langskomt om toch ook even je verhaal te doen, en dus ja, dat mis je dan wel zeg maar, om ja, om toch een gesprek goed te voeren.’*³⁵ Respondent vertelt dat ze het fijn vindt als de buurtpastor komt aanwaaien en dat ze vaak op de uitkijk zit als ze vermoedt dat hij langskomt. Ze vertelt dat ze het fijn vindt om met hem te kunnen beppen en lullen over van alles en nog wat.

Verder vertelt respondent dat ze druk is met de zorg voor haar (klein)kinderen die regelmatig bij haar logeren – een gescheiden zoon woont ook bij haar in. Ze vertelt dat de zorg voor de (klein)kinderen haar extra zwaar valt sinds ze weet dat ze nierkanker heeft en chemokuren ondergaat. Ze was meerdere keren met buikklachten bij de huisarts geweest, maar die dacht in eerste instantie niet aan iets ernstigs. Op de sterfdag van haar vader die aan nierkanker is overleden, krijgt respondent de uitslag van het bloedonderzoek. Ze blijkt ook nierkanker te hebben. Haar man die bij het gesprek met de dokter aanwezig is, heeft het moeilijk met die uitkomst. Respondent vertelt dat zij haar man tot kalmte brengt en dat ze samen de kinderen bellen. De kinderen schrikken enorm van de slechte berichten.

Dezelfde middag gaat zij met anderen vanuit Utrecht naar haar geboortedorp, 50 km verderop, om bij haar nichtje gekapt te worden. Als ze daar zijn aangekomen belt haar man in verwarde toestand dat hij zich niet lekker voelt. Respondent maakt zich zorgen en vraagt via de telefoon aan haar dochter om langs te gaan. Die neemt polshoogte en laat telefonisch weten dat 112 gebeld moet worden. *‘Dus we zijn gelijk naar huis gegaan, 140 over de snelweg. Dus wij komen aan, en toen had hij een hartritmestoornis, en toen zei ik van, zeg, zou dat niet komen doordat ik vandaag het slechte nieuws heb gekregen? Hij [de motorambulancebroeder] zegt: dat kan ermee te maken hebben. Hij zegt, maar de ambulance is onderweg.’*³⁶

Respondent vertelt dat haar man een stent heeft gekregen en weer thuis is. Hij is nog wel moe maar maakt het naar omstandigheden goed. Zelf is zij twee keer geopereerd aan de tumor in haar nieren

---

³⁴ A.W. I.86 – respondent heeft in het verleden een gokverslaving gehad en is mede daardoor in de schulden geraakt. Daarom is het in handen krijgen van weekgeld en zeker van maandgeld ‘spannend’.

³⁵ Interview met respondent 7, afgenomen op 19-10-2021, hier: I.7.

³⁶ A.W. I.28.

en in afwachting van de uitslag van het weefselonderzoek. Ze houdt zich vast aan het feit dat de dokter heeft gezegd dat zij er op tijd bij was.

Ze vertelt ten slotte dat ze het moeilijk vindt dat ze nu overal haar QR-code moet laten zien als ze naar de wc wil (in de horeca). Door de operaties heeft ze regelmatig plotselinge aandrang en kan ze niet altijd 1-2-3 haar QR-code laten zien maar het is haar eer te na om zich te beroepen op haar ziekte. Daarbij vindt ze het vervelend om mondkapjes te dragen.

4.8 Focusgroepinterview (120 minuten).

Kernactiviteit buurtpastores

Wat doet het buurtpastoraat en wat is de structuur van het werk? De centrale activiteit, zo geven de buurtpastores aan, is spreken met en ontmoeten van buurtbewoners, thuis op huisbezoek, in ontmoetingsruimtes, op straat waar de buurtpastor aanspreekbaar is of door mee optrekken (naar de dokter, het zwembad et cetera). Daarbij zijn vorm en ritme ongedwongen, los, alledaags: je weet als buurtpastor tevoren niet waarover het zal gaan en wat je verder praktisch te doen staat. Die twee kenmerken ('ongedwongen' en 'open taak') leveren een grote wendbaarheid en ontvankelijkheid op, maken begrijpelijk wat buurtbewoners missen als de buurtpastor wegblijft en waarom dat niet zomaar met telefoon, Zoom, WhatsApp en andere afstandelijke media goedge maakt kan worden én het maakt inzichtelijk waarom je tevoren niet weet welke collega's of andere 'domeinen' ingeschakeld kunnen worden.

De betekenis van deze manier van doen kent, zo valt uit het gesprek te distilleren, drie kernen. Ten eerste: de buurtpastor schept of is 'de ruimte' waarin de buurtbewoner zich kan tonen en tevoorschijn kan komen (kenmerken als 'ongedwongenheid', 'alledaagsheid', 'verdunde ernst' et cetera, zijn daartoe behulpzaam of beslissend). Een van de pastores licht toe hoe hij de verdunde ernst (het bespreken van serieuze onderwerpen tijdens alledaagse bezigheden) gemist heeft: *'Dat is wat mij betreft ook het grote probleem met internet geweest in de coronatijd. Alle verdunde ernst was weg. En ik ga niet een kind opbellen om eens even, tenminste, dat werkte niet heb ik ervaren, om eens eventjes de problemen te analyseren, als er niet een spel bij zit of als het niet ontstaat boven een kleurplaat.'*³⁷Ten tweede kan de buurtbewoner zich vervolgens in die ruimte in zijn eigen taal en tempo articuleren: ontdekken wat hij of zij eigenlijk zou willen zeggen, vragen of wie hij/zij zou willen zijn (dat kan niet zomaar 'opgelepeld' worden, deels doordat het vaak niet 'klaarligt' en deels doordat het vaak niet zomaar aan iedereen verteld kan worden). En ten derde leert de buurtpastor op deze manier wat hem of haar te doen staat. En wel in twee opzichten: methodisch: wat is mijn taak hier? en moreel: welk appel voel en beantwoord ik hier?

Het centrale begrip in dit geheel is relationaliteit. Deze relationaliteit wordt beslist niet louter strategisch ingezet in de zin van: dankzij relationaliteit leer ik als buurtpastor wat me te doen staat, maar ze is zelf reeds een (moreel) goed. Die relationaliteit als doel in zichzelf en als méér dan een middel om de taak te ontdekken en uitvoeren, is voor de buurtpastor zelf wél een taak, namelijk de buurtbewoners bergen in zinvolle relationaliteit. *'Dan is relationaliteit dus niet de smeerolie van taken verrichten, relationaliteit is zelf een taak. Dat moet je goed begrijpen, anders snap je niet wat de moeilijkheid was bij corona.'*³⁸ Precies dat maakt inzichtelijk wat buurtbewoners hebben gemist: relationaliteit als goed in zichzelf, nog los van het functionele taakaspect.

---

³⁷ Focusgroepinterview. Afgenomen op 17 november 2021, hier: I.76.

³⁸ A.W. I.73.

Meegaandheid en bijsturing

Wat doen de buurtpastores om dit gestalte te geven? (1) Meebewegen: de buurtpastor scheidt de bedoelde ruimte, toont zich geïnteresseerd, niet oordelend, luisterend en trouw. Je weet tevoren vaak niet wat uitspraken betekenen en daarom zijn afwachten, volgen en verkennen geboden. (2) Tegenbewegen: maar de buurtpastor gaat zeker niet met alles akkoord. Deels gaat het om narratieven waar de buurtpastor nolens volens ingetrokken wordt en deels om opvattingen, doelen, e.d. die niet oké zijn. Tegengas geven is ook deel van het werk. *'Het kan [tegengas geven] juist in relatie, vind ik. Ik denk dat als je echt relationeel relatiegestuurd wil werken, dat je er soms overheen moet gaan. Omdat het daar gebeurt, op het grensvlak van waar het spannend is. Dus als je dan elkaar niet begrijpt, of juist denkt, maar ho even, nu ga ik er wat van zeggen, als je dat niet zou doen, dan werk je niet relatiegestuurd.'*³⁹ (3) Het goed voor ogen houden: het goed dat nagestreefd wordt als de buurtpastor tegengas geeft, is *niet* wat de buurtpastor zelf goed zou vinden, maar wat de buurtbewoners verder brengt, helpt in de richting die deze buurtbewoner zelf verlangt. Het gaat om de buurtbewoner en om wat hem of haar verder helpt. Daarbij is het onvermijdelijk dat het de buurtpastor is die hier als een professional kiest waarin hij of zij meegaat en wat dus als 'goed' van de buurtbewoner wordt gezien, maar dat is geen beletsel de ander voorop te zetten, eigen voorkeuren tussen haken te plaatsen en open te staan voor correcties. (4) Tweepolige relationaliteit handhaven: daaronder ligt de in de presentie uitgewerkte opvatting van relationaliteit besloten, namelijk beide polen (buurtpastor en buurtbewoner) tonen zich, hebben een eigen inbreng. De buurtpastor is geen echoput. 'Vechten' kan een passende vorm van relationeel werken zijn. En dat behoort soms ook plaats te vinden.

Het onderscheid tussen meebewegen en tegenbewegen komt mede tot stand door de ontvlechting van persoon en gedrag: de persoon van de buurtbewoner zal nooit worden afgewezen, terwijl diens gedrag (plan, doel, opvatting, moraal) object van discussie en zelfs afkeuring kan zijn. De buurtpastor laat zich niet overal insleuren en houdt als goed professional ook (reflectief / discursief) afstand. Verder is hier ook het onderscheid tussen 'erkennen' (van de mens als medeburger met zijn behoeften, rechten en verwachtingen) en 'bevestigen' (wat je doet, denkt, wil, zegt et cetera, is oké) behulpzaam. Erkennen zal altijd gebeuren, zeggen de buurtpastores, de inhoudelijke bevestiging niet. *'En dan zou je wel als het ware mensen willen erkennen, maar je wil niet bevestigen dat het zo zit. En er is dus een voortdurende spanning bijna in alle interviews.'*⁴⁰ Deze verkenningen in de focusgroep leren ons dat het beeld van de buurtpastor (presentiebeoefenaar) voor wie *anything goes* onjuist is: dit actieve ophelderen, kritisch selecteren en verder helpen behoren tot de kern van het buurtpastoraat.

Verantwoordelijkheid

Dat present afwijzen van bepaalde gedragingen vraagt een hermeneutische slag naar het meta-niveau: de reactie moet niet zijn 'je ideeën over je als kat gereïncarneerde vader zijn onhoudbaar' maar 'zo groot is dus je verlangen naar je vader – en dáár moeten we het over hebben: *'Dus dan stap ik uit de gereïncarneerde kat, die verwerp ik dan, dan zeg ik, ik snap wel wat je zegt. Je hebt een groot verlangen naar je vader.'*⁴¹ Die 'hermeneutische slag' of dit 'reframen' is dus ook een onmisbaar deel van het werk van de buurtpastor. Daardoor kan de buurtpastor de buurtbewoner niet alleen helpen, maar ook verantwoording blijven dragen en afleggen over wat hij of zij als professional doet en laat.

---

³⁹ A.W. I.138.

⁴⁰ A.W. I.119.

⁴¹ A.W. I.159.

Dat is een belangrijke conclusie. Enerzijds voor de buurtpastores zelf: waar staan ze voor, waar lenen ze zich voor, wanneer vinden ze het goed, professioneel of niet? Met andere woorden: waarop is de buurtpastor aanspreekbaar en waarvoor draagt hij of zij verantwoordelijkheid – wie zwijgt stemt immers toe. Anderzijds is het belangrijk voor de buitenwacht: de buurtpastores moeten kunnen uitleggen dat present-zijn niet neerkomt op ‘op je handen zitten’ maar vakvrouwschap / vakmanschap vergt en dat laatste kan nader uitgelegd en ‘hardgemaakt’ worden. *‘Maar als het gaat over die drieslag die ik net noemde, de laatste was, maar wat staat me hier te doen. Daar zit volgens mij heel erg het nadenken over, wordt diegene geholpen met bevestiging? Wordt diegene geholpen met even er iets tegenover zetten? Of juist het even te laten, omdat er nog geen ruimte is om er iets tegenover te zetten, of omdat het niet per se nodig is.’*⁴²

Dat neemt niet weg, zeggen de deelnemers aan dit focusgroep-interview, dat de uiteindelijke beslissing bij de buurtbewoner ligt: die kan ook als de buurtpastor het ontraadt toch doen wat hij of zij wil. Dan gaat de buurtpastor niet weg en geeft de ander ook niet op. De idee dat het buurtpastoraat dus een passief en meebuigend geheel is, is onjuist. Er wordt opgehelderd dat grenzen stellen, tegenbewegen, erkennen en bevestigen, hermeneutisch optillen, verder brengen en afstand houden tot wat onwijs, ontoelaatbaar of schadelijk is, behoort bij het vak.

---

⁴²⁴² A.W. I.120.

5. Interpretaties

In de voorgaande paragraaf zijn de hoofdlijnen van de afgenomen interviews inzichtelijk gemaakt. In deze paragraaf willen we onze interpretaties presenteren.

5.1 Inleiding

Algemene bevindingen

De interviews met de buurtbewoners weerspiegelen grosso modo de negatieve impact van corona zoals we die al kennen uit onderzoek(sliteratuur)⁴³; de positieve impact laten we hier nog even terzijde.

Zo is er veel bekend over de negatieve uitwerking van het gebrek aan contact, het afstandsonderwijs en de sociale ontworteling op het sociale leven, het welbevinden en het brein van pubers en jongvolwassenen. Die uitwerking varieert van verveling tot eenzaamheid en suïcide-gedachten, en van een stagnerende identiteitsontwikkeling tot fysieke achteruitgang, onderwijsachterstanden en gespannenheid. In de interviews met de jongeren zien we soortgelijke fenomenen terug, zij het afgezwakt.

Onder de volwassen respondenten horen we eveneens de flauwe echo's van de impact terug die in de literatuur wordt beschreven, zoals oplopende sociale spanningen in huis en buurt en het gemis van sociale en arbeidsgerelateerde contacten, wat gepaard gaat met gevoelens van zinloosheid en zelftwijfel. Verder worden in de literatuur de negatieve effecten op inkomsten en toegenomen zorgen over het (behoud van) werk beschreven. En zo ook de toegenomen eenzaamheid en afgenomen mentale weerbaarheid en – als het om studerenden gaat – gevoelens van isolatie, stress, achterstand en demotivatie of zinloosheid. Mensen geven voorts aan geleden te hebben onder het verbod om (liefdevol, fysiek) te mogen verkeren met anderen die hun dierbaar zijn, zeker als dezen ziek werden en kwamen te overlijden. Minder van belang voor ons onderzoek maar wel in de literatuur beschreven is de weerslag die corona had op de culturele sector en daarmee op mensen die graag uitgaan en bijvoorbeeld festivals bezoeken. Het gebrek aan ontspanning, culturele impulsen en feesten wordt alom aangewezen als een gevoelig gemis en als bron van spanningen en irritaties. Impact in de vorm van opgesloten raken in een (digitale) bubbel waar angstaanjagende complottheorieën worden gedeeld, wordt eveneens veelvuldig beschreven. Het jaagt angsten en depressiviteit aan. Zo wordt in de literatuur ook beschreven hoe lastig het voor velen is (geweest) om goed in contact te blijven met hun hulpverlener zoals de psychiater, huisarts of jeugdhulpverlener maar ook met leden van buurtteams. Zorgen die aandacht verdienden, kregen die niet en zo konden ziekte, onlustgevoelens, de ervaring van miskennis en verwaarlozing oplopen. Achterstanden op dat terrein blijken niet gemakkelijk in te lopen.

De (volwassen) respondenten in ons onderzoek melden soortgelijke effecten van corona en de coronamaatregelen, zij het zeker niet al deze effecten noch in heftige mate. Met name de vereenzamende effecten van contactverlies en isolatie, de spanningen in de eigen omgeving, de moeite om in contact te blijven met professionals in zorg en welzijn en de verontrustende berichten in de media zijn herkenbaar in onze data.

---

⁴³ We zien ervan af om op deze plek nauwgezet al onze bronnen te vermelden: dat past niet in een rapport als dit. Wel worden enkele meer algemene bronnen genoemd. Tijdens het onderzoek deelden de onderzoekers digitale mappen met literatuur over de impact van corona met daarin welgeteld 184 artikelen en boeken. Deze schets is mede daarop gebaseerd. Algemene bronnen die geraadpleegd werden, zijn: Engbersen 2020; Hoff 2021; de Klerk 2021; Pummerer 2021; SERV 2020; VNG 2021; Policy Press 2020/2021)

Bijzondere bevindingen

Maar we vonden ook enkele zaken die niet zó in de literatuur werden aangetroffen, maar die niettemin belangwekkend lijken en ook ons verbaasden of zelfs voor puzzels plaatsten. Daarop concentreren we ons hieronder.

Zo vonden wij dat de doorwerking van corona en de coronamaatregelen erg verschilde per respondent en leefsituatie, en soms ook ambigu was. Dat roept de vraag op hoe dat verklaard kan worden. In samenhang daarmee suggereren onze bevindingen dat, om de impact goed te begrijpen, het noodzakelijk is de uitgangssituatie waarin de respondenten leven te verdisconteren. In ons geval gaat het om mensen die sowieso al in een kwetsbare positie verkeerden: wat betekent dat voor de impact van corona en om welke 'kwetsbaarheid' gaat het dan? En ten slotte meenden we dat het effect van het wegvallen van contacten beter beschreven en scherper op begrip gebracht kon worden dan we gewoonlijk in de literatuur zien. Daarmee kan, zo was het vermoeden, niet alleen begrijpelijker worden *wat* de betekenis van het contactverlies is maar ook inzichtelijker *waarom* het die betekenis heeft. Deze drie kwesties blijken, als ze verkend en uitgewerkt worden, samen te hangen. Om die reden laten we ze hieronder vloeiend in elkaar overlopen.

Begrippenapparaat voor de analyses

We moeten over een passend begrippenapparaat beschikken om enerzijds de gesitueerdheid van de impact maar ook de positie van de (kwetsbare) respondenten, en anderzijds de betekenis van contacten en de behoefte van de respondenten adequaat te kunnen analyseren. Zoals eerder gezegd⁴⁴, hadden we *niet* tevoren al bepaald van welke theorieën we gebruik wilden maken: we zijn het onderzoek open ingegaan. Zonder een theoretisch of conceptueel instrumentarium komen we er niet: we hebben daarom gaandeweg het onderzoek en aan de hand van de eerste resultaten een keuze gemaakt. (1) We vonden en vinden allereerst dat de data zelf ons dienen te leren welke theorieën passend ingezet kunnen worden. (2) Vervolgens hebben we concurrerende benaderingen vergeleken en beoordeeld op hun vermogen de data zo compleet mogelijk te ontsluiten. (3) En ten slotte hebben we na tal van afwegingen en ook interne discussies een keuze gemaakt die ons aller instemming had. We hebben steun gezocht bij de volgende theoretische kaders (Tabel 1).

Gebruikte theorie / concepten	Met welke doel
Precariteitstheorieën	Om de (ambiguïteit van de) situatie van onze kwetsbare respondenten adequaat te kunnen begrijpen. NB De keuze is allereerst bepaald vanwege het vermogen van het precariteitsdenken om veel factoren die tot maatschappelijke kwetsbaarheid leiden in hun onderlinge verband te presenteren, maar een bijkomende overweging onder deze keuze betrof het politiek-ethische karakter van deze theorieën: die accorderen met de presentietheorie.
Presentietheorie	Om de vormen, gesitueerdheid en betekenis van relationaliteit te kunnen analyseren; in tweede instantie ook om de betekenis van het relationele aanbod van de pastores te kunnen ophelderen.

⁴⁴ Zie paragraaf 2, slot; paragraaf 3, slot.

	NB De pastores zijn presentiebeoefenaren en het zou gek zijn om dan <i>geen</i> gebruik van de presentietheorie te maken om hun handelen op te helderen.
Kapitaalstheorieën	Om het verlies, dat optreedt wanneer contacten teruglopen en verschrallen, te kunnen typeren en inzichtelijk maken. NB De verbinding van deze kapitaalstheorieën met de capability approach (Baart 2021) is buiten beschouwing gelaten.
Levensvormtheorie	Om van binnenuit te kunnen begrijpen wat overleven van de betrokkenen vergt en wat in dat kader helpend is of juist niet. NB Op de achtergrond is hier óók gebruik gemaakt van de conceptualiteit van opgaven – responsen.
Erkenningstheorie	Om de basale behoefte die telkens uit de data naar voren kwam te plaatsen. NB We hebben ervoor gekozen om wel gebruik te maken van het contrasterende concept ‘bevestiging’ maar de achterliggende theorie ervan niet uit de doeken te doen.
Theorieën over alledaagsheid	Om de (beleefde) werkelijkheid te begrijpen zoals deze zich voordoet aan buurtbewoners in hun gewone leven zonder professionele inmenging. NB Hier is ook het leerstuk van de verdunde ernst (onderdeel van de presentietheorie) gebruikt.

Tabel 1: Steuntheorieën, ingezet tijdens de analyse en duiding van de bevindingen.

In kleine boxen zullen deze theoretische kaders hieronder telkens kort worden toegelicht.

5.2 Uitkomsten van de analyses en interpretaties

Verhouding tot de coronapandemie

Om te beginnen gaan we in op de rol van corona in de levens van onze respondenten. We onderscheiden drie verschillende wijzen waarop de respondenten zich verhouden tot de coronapandemie.

- a) We zien bij vier respondenten dat corona in hun leven geen grote, laat staan bepalende impact had. Imad noemt wel de gevolgen van corona maar hij plaatst deze in een rijtje van alledaagse zaken waar hij ook mee dealt zoals zijn schoolwerk, de burenruzie en verhuizing, de zorgen die hij heeft over zijn ouders et cetera. Hajar gebruikt veel emotionele bewoordingen als ze praat over de impact van o.a. corona maar maakt deze uiteindelijk klein en vlakt ze sterk af. Anja meldt dat ze het contact met de buurtpastor tijdens de lockdowns gemist heeft, maar verder maakt zij vrijwel geen woorden vuil aan de gevolgen van de coronamaatregelen; alleen de QR-code komt als een onhandig iets ter sprake. De voorbije tijd stond voor haar in het teken van haar ziekte en het hartinfarct van haar man. In het interview met Karel komt het onderwerp corona helemaal niet ter sprake. Wel vertelt hij uitgebreid over andere problemen waarmee hij geconfronteerd wordt.
- b) Bij één respondent zien we dat corona veel impact heeft gehad. Debby wijst op de beperkingen die zij zelf heeft ervaren. Ze kon geen afscheid nemen van haar examenklas, raakte haar bijbaan

kwijt, kon geen rijexamen doen, vond het moeilijk te wennen op haar nieuwe opleiding doordat alles online ging en daarbij kon ze geen stageplek vinden. Ze praat er expliciet maar niet in sterke bewoordingen over.

- c) Alexandra en Helma wijzen allebei wel op de negatieve impact die corona heeft gehad maar benoemen beiden dat corona hun ook positieve opbrengsten heeft gebracht. Alexandra is een stuk minder gaan drinken doordat de horeca gesloten was. Hierdoor leerde zij – noodgedwongen – dat zij zich ook op een andere manier kon vermaken. Als gevolg daarvan hield ze meer geld over waardoor zij meer ruimte had om andere uitgaves te doen. Ook Helma gaf aan dat ze door de coronaperiode – en dus ook hier: noodgedwongen – heeft geleerd om te sparen en dat ze hierdoor de mogelijkheid had haar nieuwe huis in te richten.

Situationeel denken

Een eerste conclusie is dat de impact van corona per situatie of respondent wisselt en dus in zijn context bezien moet worden. We kunnen, gegeven deze uitkomsten, niet zeggen: voor jongeren betekent corona dit, voor zieken of mensen die worstelen om hun hoofd boven water te houden betekent corona dat. Er moet nauwgezet en situationeel gekeken worden. Bovendien zien we dat de betekenis soms ambigu is: onbeslisbaar, tegelijk het een (een nadeel) als het ander (een voordeel). De idee is dan dus niet: voor de ene mens betekent corona dit en voor de ander dat, maar voor een en dezelfde mens heeft corona tegelijk meerdere, soms tegenstrijdige betekenissen.

Precariteit en levensvorm

Hoe kunnen we deze verschillende verhoudingen tot de coronapandemie duiden? Twee steunbegrippen bleken hier behulpzaam: precariteit en levensvorm (zie Box 2). Uit de achtergrondinformatie over de respondenten maar ook uit wat ze tijdens het interview zeggen, blijkt dat alle respondenten te maken hebben met bestaansonzekerheden die een negatieve invloed hebben op hun maatschappelijk positie en die hen voor aanzienlijke opgaven plaatsen. De respondenten leiden, zoals we al in paragraaf 3 zeiden, een precair bestaan en hun grootste opgave is zo goed en kwaad als het gaat te overleven en als het kan ook verder te komen, en wel op een manier die hunpast.

Box 2: De betekenis van precariteit en levensvorm

Precariteit

Baart (2021; zie ook: Hamington & Flower 2021) heeft nauwgezet verkend hoe het concept 'precariteit' zich in de loop der jaren in Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de USA heeft ontwikkeld. Mede met het oog op de Nederlandse situatie biedt hij de volgende invulling.

1. Precariteit is de omstandigheid van een chronisch onveilig, onvoorspelbaar en instabiel (gemaakt) leven, beheerst door uiteenlopende onzekerheden die diepe sporen trekken in dat leven – zowel fysiek, sociaal en economisch als psychologisch en existentieel.
2. Precariteit wordt gewoonlijk gekenmerkt door het (de facto) ontbreken van basale rechten, eerbare posities, politieke erkenning, burgerschap en zelfs affectieve aandacht. Kortom: beeerde en onbeschermd leefomstandigheden. Die rechten, posities e.d. zijn vaak binnen handbereik of waren soms ook al verworven, maar ontglippen nu aan de betrokkenen.
3. Machteloosheid is gewoonlijk een belangrijk aspect van precariteit: het onzekere leven maakt de precair kwetsbaarder voor en afhankelijker van krachten buiten hun controle. In de meeste gevallen leven ze het leven van de arm(st)en.

4. Precariteit is geen toeval maar een bewust (systemisch) tot stand gebrachte toestand waarvan de beter gesitueerden profijt hebben: onnodig, vermijdbaar en verwerpelijk. In deze context verwijst de literatuur veelvuldig naar het neoliberalisme.
5. Precariteit is een begrip binnen de kritische politieke theorie, moreel geladen en gericht op (de verbetering van) sociale praktijken van leven en overleven, incl. die van de arbeid.

Met het concept van precariteit kunnen we de situatie waarin mensen verkeren adequaat op begrip brengen, vooral doordat 'losse kenmerken' (armoede, marginaliteit, onzekerheid, kwetsbaarheid, afhankelijkheid et cetera) met elkaar verbonden zijn, geplaatst worden tegen de achtergrond van belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen (globalisering, flexibilisering van de arbeidsmarkt, neoliberale modellering van zorg en welzijn, et cetera) en gekoppeld zijn aan de bewuste intentie om beleidsmatig een precariaat (precaire klasse) te scheppen en in stand te houden. Precariteit is geen noodlot maar de resultante van bewuste politiek (precarisering).

Levensvorm

Mensen die een precair bestaan leiden, proberen te overleven. Om te begrijpen hoe zij dat doen is het behulpzaam het concept 'levensvorm' te gebruiken.

Een levensvorm (Renn et al. 2012; Jaeggi 2014; Vosman 2018) is een manier van leven met een eigen, kenmerkende structuur: in die structuur worden allerlei praktijken verbonden. Bijvoorbeeld de praktijk van het wonen (bijvoorbeeld eenpersoonshuishouden), de praktijk van omgaan met geld (bijvoorbeeld zuinig zijn), de praktijk van je kleden (bijvoorbeeld alles afdragen), van eten (bijvoorbeeld vegetarisch), van reizen (bijvoorbeeld met de fiets), van stoken (bijvoorbeeld niet warmer dan 18 graden) et cetera, et cetera. Al die praktijken hebben dus een eigen karakteristiek: zó doe je dat en niet anders. Ze worden bovendien 'georganiseerd' in een doelbewuste levensvorm die ze bundelt, structureert en richting geeft: bijvoorbeeld zo kun je overleven, of uitkomen, of oud worden, of moreel fatsoenlijk leven. Hoewel dat steeds een individuele inspanningen vergt, zijn het soms ook collectieve vormen, bijvoorbeeld van mensen in de bijstand of als grootstedelijke levensvormen. Daarin overheerst een zekere gelijkvormigheid, bijvoorbeeld de dominantie van 'zien uit te komen' of 'op jezelf teruggeworpen kunnen leven'. Levensvormen zijn dus vooral een samenhangende, praktische, manier van doen. Wat op een bepaald moment één levensvorm is (het gezin) kan 'uitgedifferentieerd' raken en dan dus vele vormen krijgen (gezinnen met één ouder, met twee vaders, met twee moeders et cetera).

Het begrip 'levensvorm' dwingt ons dus nauwgezet te kijken hoe mensen, ook zonder er veel woorden aan te spenderen, hun leven gestalte geven in het licht van wat voor hen belangrijk is (rondkomen, vooruitkomen, eerzaam overleven, een goede dochter zijn, een goed leven kunnen hebben met een ingewikkelde partner et cetera). Je moet, zagezegd, van binnenuit meekijken met de betrokkene om te begrijpen waarom zij haar eigen leven organiseert zoals ze doet.

In tegenstelling tot 'levensvorm', gaat het in het begrip 'leefwereld', dat binnen de presentiebenedering een centrale plek inneemt, niet zozeer om de vorm, structuur of organisatie van praktijken en dus om het doen, maar om de cultuur, de betekenisgeving en waardenpatronen (zoals deze spreekt uit de typerende cultuur): daarmee staan het denken, de taal, het spreken centraal, niet het doen of handelen zelf zoals in de levensvorm. Met het concept 'leefwereld' bevindt men zich altijd op een collectief niveau. Bij de levensvorm is dat gewoonlijk ook zo, maar het hóéft niet. En

dat kun je ook begrijpen: een eigen vormgeving of manier van doen kán bestaan, een eigen taal niet.

Voor zowel 'precariteit' als 'levensvorm' geldt dat ze een kritisch-politieke strekking hebben en daarmee op gespannen voet staan met neoliberale idealen die worden uitgedragen in het huidige sociaal-economisch klimaat.

Het belang van weten te overleven

Als we teruggaan naar de drie groepen respondenten en hun specifieke verhouding tot corona dan kunnen we bij de eerste groep een levensvorm onderscheiden die laat zien hoe de respondenten omgaan met negatieve factoren in hun precare bestaan. Het valt op dat zij niet veel woorden vuil maken aan corona en als zij hier wel aandacht aan besteden, maken zij het vaak klein. Vooruitkomen is een veel groter thema dan corona. Imad vertelt nuchter en zakelijk over de coronaperiode en richt zich in het interview op zaken die hem vooruithelpen zoals zijn nieuwe opleiding op een hoger niveau.

- Hajar en Imand schetsen in hun interviews een beeld waarbij ze benadrukken dat het niet zo dramatisch was. Ze doen dit door de negatieve bewoordingen af te vlakken en door te benadrukken dat dingen snel voorbijgingen. Ze spreken de hoop uit dat dingen weer snel normaal worden. Dan kunnen ze verder met wat ze aan het doen waren: zich ontworstelen aan een precair leven.
- Anja vertelt op een zakelijke toon over de problemen waarmee ze geconfronteerd is in de voorbije periode en ze besteedt weinig aandacht aan de beperkingen die de coronapandemie met zich meebracht. Wel stelt ze meerde keren dat ze het contact met de buurtpastor heeft gemist. Het feit dat Anja het contact met de pastor zo gemist heeft, is mogelijk te verklaren uit de vele opgaven (Van Kessel 2012; Olthuis et al. 2013)⁴⁵ waarvoor ze zich geplaatst ziet en de weinig ondersteunende responsen die zij uit haar directe leefomgeving ontvangt. Met andere woorden: ze heeft een levensvorm gevonden waarin zij met haar gezin kan overleven, *als ze daarin bij tijd en wijle steun ontvangt van de buurtpastor*. Die biedt iets wat anderen haar niet geven maar waar ze moeilijk buiten kan *om het vol te houden*.
- Karel rept met geen woord over corona maar vertelt wel veel over zijn precare levensomstandigheden waarin hij worstelt met trauma's, agressieproblemen, angsten, geesten, armoede, de relatie met zijn kind, een gebrek aan erkenning, verloren (vriendschaps)relaties en de druk om betaald werk te aanvaarden. Hij leidt een uitermate complex leven waarop hij weinig vat lijkt te hebben en dat hem voor aanzienlijke problemen en opgaven stelt waarop hij amper een antwoord heeft. Hij is, in onze terminologie, (nog) op zoek naar een passende levensvorm en het lijkt erop dat het contact met de buurtpastor daartoe een stap in de goede richting is. Als hij die levensvorm vindt, kan hij overleven op een manier die hem past: en dát heeft voor hem een veel groter gewicht dan corona.

Vosman (2018) stelt in zijn afscheidsrede dat mensen die worstelen om te overleven telkens bezig zijn met het bewaren of herwinnen van hun evenwicht. Hun leven is broos (precair) en zij zijn voortdurend bezig met het beklimmen van steiltes waarbij uitglijden onvermijdelijk is. In dit kader is het

---

⁴⁵ Een opgave is een persoonlijke, moeilijke worsteling waar je zelf door heen moet zien te komen. Een respons is de reactie die iemand krijgt en die de worsteling kan verergeren of kan verlichten.

niet ondenkbaar dat de respondenten uit de eerste groep het zich niet kunnen permitteren om al te zeer stil te staan bij de negatieve gevolgen van corona. Het niet spreken over corona zoals Karel doet tijdens zijn interview, of het reduceren van corona tot een bijzaak zoals Imad, Hajar en Anja doen, is een levensvorm om staande te blijven in een precair leven. Het niet te groot maken van corona lijkt een manier te zijn om het wankel evenwicht te bewaren.

Het belang van kapitaal

In de tweede groep zien we dat Debby wel uitgebreid vertelt over hoe corona haar leven heeft beïnvloed. Debby noemt het gemis van haar werk, school en stage en haar verhaal laat zien dat corona duidelijk meer impact heeft in een leven dat precair is *zoals het hare dat is*. We willen dit illustreren aan de hand van het denken over kapitaal van Bourdieu (1989) en van anderen die op zijn werk voortborduurden (zie Box 3).

Box 3: Kapitaal om vooruit te komen

Bourdieu dacht na over hoe (arme) mensen in hun leven vooruit kunnen komen en verdedigt de stelling dat het helpt als men beschikt over kapitaal, maar hij onderscheidt daarbij drie vormen van kapitaal, namelijk economisch kapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal. In aansluiting bij Bourdieu hebben ook anderen deze kapitaalsvormen uitgewerkt – naar deze anderen verwijzen we door te zeggen ‘latere uitwerkingen’.

1. Onder economisch kapitaal verstaat hij geld, bezit en ook productiemiddelen. In andere, latere uitwerkingen wordt hier ook gesproken van ‘instrumenteel’ kapitaal omdat de kern is of je over middelen beschikt waarmee je ‘geld’ kunt maken.
2. Sociaal kapitaal verwijst naar mensen die je nabij zijn en deel uitmaken van je sociale netwerken. Zij vertegenwoordigen ook een kapitaal: ze bieden steun en betrokkenheid, kunnen toegang bieden tot voorzieningen, je stem versterken of samen met jou protesteren. In latere uitwerkingen gaat het ook om ingebed zijn in een zorgzame gemeenschap, in solidaire verbanden en belangengroepen.
3. Cultureel kapitaal verwijst naar kennis, opleiding en diploma’s, maar ook naar sociale vaardigheden en maatschappelijk nuttige ervaringen. Ze helpen, zoals opleiding en de voordelen die daarmee verbonden zijn, om een hogere positie in de samenleving te verwerven. In latere versies wordt cultureel kapitaal ook opgevat als een rijk narratief repertoire: het vermogen anders te denken over jezelf, over je lot, de samenleving, of anderen. Daartoe de verhalen en woorden bezitten.

De grondgedachte van Bourdieu is dat men vooruit kan komen met economisch kapitaal en dat sociaal en cultureel kapitaal leiden tot meer economisch kapitaal. De verschillende kapitaalsvormen zijn hulpbronnen die helpen om de maatschappelijke onzekerheid aan te kunnen en een uitweg te vinden. Sociaal en cultureel kapitaal gaan vaak samen: in de verbondenheid met bepaalde mensen (van buiten) wordt toegang verkregen tot alternatieve verhalen over wie je kunt zijn en hoe je zou kunnen leven. Naast economisch, sociaal en cultureel kapitaal wordt tegenwoordig ook vaak een vierde vorm onderkend.

4. Persoonlijk kapitaal, ook wel psychisch kapitaal genoemd, ligt in de eigen kwaliteiten van iemand: de (mentale) weerbaarheid, fysieke conditie, vindingrijkheid, maar ook in bepaalde gaven die maatschappelijk gewaardeerd worden: je schoonheid, je vermogen om in sport uit te blinken, prachtig te zingen of dansen, et cetera.

Bronnen: Bourdieu 1986; Weininger & Lareau 2003; De Haan et al 2015; Omlo 2016; Vrooman 2016; Hoff et al. 2021; Kennisbank van Klassen 2021.

Uit het interview van Debby blijkt dat zij nauwelijks beschikt over economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Ze leeft rond het sociaal minimum en kan bijvoorbeeld geen laptop aanschaffen voor haar online lessen. Ook verliest ze tijdens de eerste lockdown haar bijbaantje. Haar financieel en instrumenteel kapitaal is gering en neemt door corona zelfs af. Uit het interview blijkt verder dat ze over een klein en kwetsbaar sociaal netwerk beschikt. De steun die ze ontvangt komt louter van haar (chronische zieke) moeder en van één vriendin. Debby beschikt dus ook over weinig sociaal kapitaal. Het meeste sociale kapitaal vindt Debby op haar werk en op school. Ze heeft een goede band met haar klasgenoten en kijkt uit naar een kerstfeest met collega's. Dit sociale kapitaal verdamppt door het verlies van haar baan en het sluiten van de school.

Haar culturele kapitaal ontleent Debby aan school – de thuissituatie heeft in dit opzicht niet zo veel te bieden. Op school wordt haar wereld verbreed en haar ontwikkeling gestimuleerd. Als de school sluit, raakt ze grotendeels afgesneden van die bron van cultureel kapitaal. De coronamaatregelen hebben veel meer negatieve impact voor Debby dan voor jongeren die een minder precair bestaan leiden en die toegang hebben tot diverse bronnen waarmee zij hun kapitaal kunnen vergroten. We zien dat Debby wel over het nodige persoonlijke kapitaal beschikt. Ze is intelligent, toont doorzettingsvermogen, het lukt haar om zich over tegenslagen heen te zetten, ze kan incasseren, toont zich vindingrijk en creatief.

Blessing in disguise?

Er zijn ook twee respondenten die enerzijds op de beperkingen van de coronacrisis wijzen, maar anderzijds ook wijzen op de positieve neveneffecten van de coronamaatregelen.

- Alexandra deelt dat zij het fysieke contact met haar familie en met hulpverleners erg gemist heeft en dat zij zich eenzaam voelde. Ook vond zij het moeilijk om een zinvolle dagbesteding te vinden.
- Helma vertelt dat zij erg getwijfeld heeft over het wel of niet nemen van een vaccinatie. Ze was bang voor de bijwerkingen, complottheorieën en voor de prik zelf. Helma is, net als Alexandra, met name de eerste maanden bang geweest om corona te krijgen of dierbaren te besmetten.

Naast deze negatieve gevolgen geven ze beiden ook aan dat de coronacrisis een positieve impact op hun leven had.

- Alexandra had een levenspatroon waarbij zij regelmatig een café bezocht waar zij veel alcohol nuttigde. Dit deed zij om afleiding te zoeken en onder de mensen te zijn, maar ook om negatieve gevoelens te dempen. Ze gaf veel geld uit in de horeca waardoor zij structureel geldgebrek had. Door de sluiting van de horeca stond Alexandra noodgedwongen droog. Ze ontdekte dat ze zich ook op andere manieren kon vermaken en meer geld overhield.

- Ook Helma gaf aan dat zij, doordat zij meer thuis was, minder geld uitgaf. Hierdoor lukte het haar om te sparen voor de inrichting van haar nieuwe woning.

Corona was voor deze respondenten óók *a blessing in disguise*. We vinden dit een interessante vondst omdat er in de literatuur over de impact van corona nauwelijks aandacht besteed wordt aan de positieve gevolgen van corona. Voor zowel Alexandra als Helma geldt dat de positieve impact kwetsbaar is; doordat corona beheersing afdwong, ligt de vraag op tafel hoe het verder gaat als deze dwang weer wegvalt. Beiden waren bang voor een terugval toen de maatregelen versoepelden, Helma eens te meer omdat toen ook de bewindvoering ophield. Alexandra worstelt ermee dat ze enerzijds veel zin heeft in een horecabezoek, maar dat ze anderzijds ook haar verbeterde financiële situatie wil behouden.

Ambigüiteit

Onzes inziens kunnen we beter zeggen dat de impact van corona in de beide casussen – en ook elders – niet slechts een ‘a blessing in disguise’ was maar als fundamenteel ambigu bestempeld moet worden. Er zijn positieve waarden mee verbonden, maar tegelijk en onontwarbaar daarmee verweven ook negatieve, er zijn belemmeringen mee gegeven die tegelijk kansen bieden, er heerst dwang die tegelijk (zelf)beheersing stimuleert, er worden mensen zaken ontnomen en tegelijk leren ze nieuwe vaardigheden (reizen met de bus, digitale competenties et cetera), het vanzelfsprekende contact met vrienden of dierbaren raakt in het slop en tegelijk vormt zich het bewustzijn hoe groot welbeschouwd hun betekenis is, het leven komt op een laag pitje en tegelijk zijn de vertraging en afname van prikkels heerlijk. Een ander ontdekt dat ze in deze ‘rustige coronaperiode’ beter in haar komt te zitten.

We denken – vooruitlopend op paragraaf 6 hieronder – dat deze fundamentele ambigüiteit niet slechts een onbeslisbare potpourri van positieve en negatieve effecten is die ja of nee goed uitpakt, maar ook taakstellend kan zijn: in dit geheel van tegenstrijdige waarden liggen ook kansen die, zo nodig met goede steun, te baat genomen kunnen worden en dan positief uitpakken. Maar dan moet er (door professionals) waarschijnlijk geïnvesteerd worden zodat de kluwen ontward kan worden, kansen worden gezien, ambities worden versterkt, positieve ontwikkelingen worden bestendigd en, waar nodig, in de nodige steun voorzien wordt. In de interviews zagen we dat dit in tijden van corona soms ‘vanzelf’, dat wil zeggen soms zonder professionals, gebeurde. Nadien vragen ze mogelijk professionele wakkerheid en steun aan de buurtbewoners.

Zoals er ambigüiteit blijkt te zijn in de betekenissen die buurtbewoners op sommige vlakken ervaren, zo is er ook volstrekte eenduidigheid op andere: in *alle* interviews trad het belang van ‘erkenning’ naar voren. We gaan daar hieronder op in maar een tussentijdse conclusie behoort dus te zijn dat niet alle impact of betekenissen van corona ambigu zijn!

Erkenning krijgen

In het begin van deze paragraaf stelden we dat onze respondenten een precair bestaan leiden. Een van de aspecten van precariteit is het gebrek aan erkenning. Het is opvallend dat in alle interviews het verlangen naar erkenning naar voren komt. Karel en Alexandra geven voorbeelden van hoe zij contact zoeken met de woningbouwvereniging of gemeente om hun bevindingen door te geven en om hun visie op bepaalde problemen te ventileren. De toon van Karel wordt agressiever als hij niet gehoord wordt. In persoonlijke kring verbreekt hij het contact met mensen als zijn adviezen niet ter

harte worden genomen. Het valt op dat Alexandra veel voor anderen spreekt en een soort ambassadeur voor de buurt is. Als de complexbeheerder vanuit huis werkt en later van baan wisselt, kan zij haar zorgen over de buurt niet meer kwijt en vervalt haar 'functie'. Imad is trots op de erkenning die hij krijgt van de manager van het MBO over het feit dat hij mee mag doen aan de evaluatie van zijn opleiding en dat zijn mening ertoe doet. Debby volgt de online lessen via haar telefoon omdat ze geen laptop heeft. Dit gaat moeizamer waardoor zij minder uitgebreide antwoorden kan geven. Hoewel haar docenten hier begrip voor hebben, vindt zij het jammer omdat ze graag wil laten zien waartoe ze in staat is. Wat dit verlangen naar erkenning ten diepste betekent, kunnen we formuleren na eerst in de literatuur gekeken te hebben (zie Box 4).

Box 4: Erkenning

Vooraf

Een theorie van erkenning impliceert ook een theorie van kwetsbaarheid (dé pointe van erkenning): erkenning is in de grond van de zaak het verminderen van kwetsbaarheid. In dit onderzoek interpreteren we 'kwetsbaarheid' vooral als 'precariteit'. Het tegendeel van erkenning (vernedering, miskennen) komt neer op de vernietiging van iemand, in zijn / haar identiteit, bestaan, positie en zelfs nut.

Voor de opheldering van wat 'erkennen' is steunen we vooral op Axel Honneth (en zijn navolgers zoals Annelies van Heijst). Hij beziet erkenning allereerst onder het gezichtspunt van de socialisatie. Hoewel we veel aan hem zullen ontleen, is juist die socialisatie hier minder van belang.

Met het verlangen naar erkenning zijn vier 'goederen' verbonden:

- Een essentiële (bestaans)bevestiging die de basis vormt voor heel je 'zelf' (vertrouwen).
- De berging van je onvermijdelijke kwetsbaarheid, voorkomen van vernedering en het schenken van eer, respect en waardigheid, dat is een positie in de gemeenschap.
- En de aanvaarding van je mogelijkheden, capaciteiten en dus van je *vol*waardigheid.
- Ten slotte: erkenning sluit je aan op de sociale wereld en mede daardoor raak je sociaal en affectief gehecht: je telt mee.

We recapituleren hieronder de erkenningstheorie van Axel Honneth (aangevuld met enkele discussiepunten ontleend aan Van Heijst, Taylor, Ricoeur, Fraser). Voor Honneth (die steunt op de dialectiek van Hegels rechtsfilosofie) is erkenning een onmisbaar sociaal samensmedende kracht met diepe wijsgerig-ethische wortels, sociaalwetenschappelijke fundamenteen en politiek-juridische gevolgen. Om erkenning moet gewoonlijk gestreden worden. Hij onderscheidt drie vormen van erkenning.

1. **Liefde.** Hier is erkenning gericht op de concrete, unieke persoon en neemt de gestalte aan van liefde, emotionele en affectieve steun. De substantie van deze erkenning is hartelijkheid, zorg, vriendschap, sociale betrokkenheid en het ingaan op basale behoeften (warmte, voedsel, aandacht, bescherming et cetera) en afhankelijkheid. Als deze erkenning – waarvoor de liefde tussen moeder en kind model staat – goed gegeven wordt, vormt zich bij de ontvanger van de erkenning zelfvertrouwen. Het tegendeel van deze vorm van erkenning zijn misbruik en verwaarlozing: de fysieke integriteit wordt dan geschonden.

2. **Respect.** Erkenning is hier vooral formeel en algemeen van aard: degenen die erkend worden, krijgen rechten en genieten bescherming. De erkenning zelf neemt de gestalte aan van wettelijke regelingen waarin een goede en volwaardige positie gewaarborgd wordt. Deze vorm van erkenning draagt eraan bij dat de betrokkenen maatschappelijk in tel zijn. Het tegendeel is dan ook uitsluiting en rechtenloosheid. Door deze erkenning te krijgen ontwikkelt zich ook zelfrespect: het fundamentele besef dat je niet minderwaardig bent.
3. **Achting.** De derde vorm van erkenning draait om wat mensen verdienen of behoren te ontvangen, gegeven wie ze zijn of wat ze doen in de gemeenschap. Hier wordt acht geslagen op je verdiensten, je vermogens en karakter. Je oogst daarmee eer, aanzien, achting e.d. van de gemeenschap waarin je leeft en met wie je dezelfde waarden deelt. Het gaat dus om een sociale vorm van erkenning. Als die onthouden wordt, voelen mensen zich miskend in de zin van: niet gewaardeerd, beledigd, over het hoofd gezien en gekleineerd. Als je het wel krijgt groeit je zelfachting.

Bronnen: Honneth 1994; Van Heijst 2008.

De erkenning waarnaar onze respondenten verlangen, betreft overwegend de derde gestalte: eer ontvangen voor wie je bent in en voor de gemeenschap, niet over het hoofd gezien worden, niet beledigd worden. Karel en Alexandra vinden dat ze een goede bijdrage leveren aan het leven in hun buurt – ze denken mee, ze signaleren, verzinnen oplossingen en zoeken het overleg – en willen dan ook dat deze gezien en gewaardeerd wordt. Imad en Debby beleven hun erkenning binnen de gemeenschap van school: wordt daar wel (Imad) of juist niet (Debby) gezien wat zij kunnen en hoe ‘verdienstelijk’ zij zijn? Het schrijnende aan het verhaal van Anja is nu juist dat haar verdiensten als echtgenote en oma die de zorg op zich neemt voor haar man, kinderen en kleinkinderen (de gemeenschap van de familie), ook als ze chemokuren ondergaat, *niet* gezien worden. Dat kan verklaren waarom ze uitziet naar het bezoek van de buurtpastor: die biedt haar de eerste vorm van erkenning (affectieve aandacht) en daarmee een zekere compensatie voor haar gemis. We zien een dergelijke compensatie soms ook in de andere casussen. Dat Anja informele taal gebruikt (‘beppen’, ‘lekker lul-len’) wijst op deze eerste vorm van erkenning: het is de enige niet-formele vorm van erkenning die minder met recht, respect of aanzien te maken heeft dan met een warme, onderlinge band.

6. Betekenis van de bevindingen voor de pastores en andere professionals

De analyses van de interviews lieten ons zien hoe onze respondenten de afgelopen anderhalf jaar – een periode waarin ook corona heerste en het sociale leven drastisch werd ingeperkt – doorkwamen. Dit heeft ons nieuwe / hernieuwde inzichten opgeleverd voor het werken met mensen in precare levensomstandigheden. De lessen die we hieruit trekken zijn mogelijk ook interessant voor mensen in andere beroepsgroepen. We willen twee lessen delen.

6.1 Het belang van relationele alledaagsheid

De respondenten hechten waarde aan *relationele* aansluiting van professionals in het *alledaagse* leven. De buurtpastores werken vanuit de presentiebenadering waarbij relationele afstemming de basis voor hulp en steun is. Goede zorg ontstaat vanuit het zorgvuldig aansluiten bij en afstemmen op de ander, en op wat hij of zij nodig heeft. Leefwereldgerichtheid en perspectiefwisseling zijn daarin centrale begrippen (Baart 2001: 405vv; Beurskens, Van der Linden & Baart 2019: 57-84). In de interviews zien we dat respondenten hun waardering uitspreken voor professionals die relationeel werken. Soms betreft dat de buurtpastores, maar we kwamen ook voorbeelden tegen van andere professionals die relationeel werken en die daarin enorm gewaardeerd worden: een arts, een bewindvoerder, een leraar, een werker van de woningbouwvereniging.

Wat verstaan we onder relationeel werken? Baart (2017: 14-16) formuleert het in een artikelenreeks van *Zorg en Welzijn* als volgt: *‘Zo is voor mij essentieel dat de zorgverlener of helper zich open en geduldig inspannt om tot een goed begrip te komen van de hulpzoeker, belangstellend, welwillend: wie is dit, waar draait diens leven om, wat staat er voor hem of haar op het spel, uit welke situatie wil hij of zij vandaan en wat blijkt aantrekkelijk, de moeite waard?’* Op basis van deze kennis krijgt het werk verder gestalte.

In het focusgroep-interview werd dit herkend waarbij, zoals te lezen is in paragraaf 4.7, opgemerkt werd dat de relationaliteit ook een doel op zich is en niet slechts een smeermiddel om andere handelingen uit te voeren. De buurtpastores proberen relaties aan te gaan, te bestendigen en te onderhouden om zo een ruimte te bieden waarin de ander kan verschijnen. Relationeel werken gebeurt trouw en geduldig en vaak ook egalitair. In alle interviews zien we dat de respondent vrijmoedig durft te verschijnen en vertelt wat hij/ zij belangrijk vindt, in zijn of haar eigen taal, tempo en categorieën. Dat loopt, zoals de pastores aangaven, parallel met de gebruikelijke gesprekken waar buurtbewoners evenmin uitgevraagd worden aan de hand van vaststaande (diagnostische) interesses van de professional. Die gesprekken hebben een informeel karakter, in toon, plek en inhoud, maar zijn er gewoonlijk niet minder ernstig en ter zake om. Dat noemt men in de presentie ‘verdunde ernst’ (Baart 2007: 22; Beurskens, Van der Linden & Baart 2019: 107vv) en ‘alledaagsheid’: serieuze zaken niet zwaarder maken dan nodig is en inbedden in de levensvormen die buurtbewoners passen en die het hun mogelijk maken zich zo goed mogelijk uit te spreken en te laten zien. De basisbeweging is steeds: naar de ander toe en niet het omgekeerde (de buurtbewoner moet naar de professional toekomen en zich aanpassen aan diens logica).

Zo gaan de buurtpastores op zoek naar het appel dat van de ander en zijn verhaal uitgaat, en bepalen ze in afstemming op die ander wat hun te doen staat. Hierbij zullen ze de ander als persoon niet afwijzen maar kan diens gedrag wel ter discussie staan. Tijdens het focusgroep-interview werd onder-

streept dat relationaliteit zowel meebewegen als tegenbewegen behelst en dat pastores juist vanwege die relatie moeilijke gesprekken kunnen en soms ook moeten voeren over onderwerpen die schuren. Alle geïnterviewden hebben deze relationele werkwijze van de buurtpastor aan den lijve ervaren, soms al lange tijd en door diepe dalen en over grote hoogten heen. Achter de meeste interviews steekt een jarenlange omgang met elkaar, getekend door *deze* vorm van alledaagse relationaliteit.

Tijdens de interviews geven respondenten voorbeelden van professionals die relationeel werken. Alexandra geeft twee voorbeelden van werkers bij wie zij voor haar gevoel altijd terecht kon, die wijze woorden spraken, voor haar klaarstonden en ook iets van zichzelf lieten zien. Karel geeft aan dat hij zich opgelucht voelt als hij zijn hart kan luchten bij de buurtpastor en hij voelt zich daardoor begrepen. Helma vertelt dat ze mazzel heeft gehad met haar nieuwe bewindvoerder, die bij haar thuis komt, haar afspraken nakomt en breder kijkt dan alleen naar de financiën.

Anja stelt dat ze de gesprekken met de buurtpastor erg gemist heeft. Met hem kon ze op een informele manier gesprekken voeren over wezenlijke onderwerpen. De pastor die bij Anja betrokken is, verstaat de kunst van alledaagse relationaliteit en verdunde ernst. We concluderen dat onder meer uit haar woordgebruik. Anja gebruikt informele bewoordingen voor het contact met de pastor zoals *gezellig beppen* en *lekker lullen* – wat toch niet heel verheven of professioneel klinkt – maar tegelijk zegt ze dat ze met de buurtpastor *een gesprek goed kan voeren* en dat ze hem zo gemist heeft in de tijd dat ze slecht nieuws krijgt. De pastor sluit kennelijk goed bij haar aan en doet zijn aanbod in een sociale relatie waarin hij óók zichzelf aanbiedt (Baart 2001: 614vv). Dit wordt gewaardeerd door Anja: *(alleen) zo kan zij praten over wat haar ter harte gaat*. Ze bereidt zich voor op zijn komst en staat op de uitkijk – de titel van deze onderzoeksrapportage is daaraan ontleend. Hun gesprekken lukken het best als de buurtpastor komt ‘aanwaaien’. Alledaagsheid betekent dus ook: ongepland, doen wanneer en zoals het kan. Het telefonisch contact / beeldbellen ervaart Anja als *zakelijk* en geen goede vervanging voor het alledaagse contact in haar leefwereld dat ze gewend was.

Soortgelijke waarderingen worden door bijna alle andere respondenten uitgesproken. De respondenten die op school zitten, vonden de online lessen niet toereikend en misten het echte contact met hun docenten en klasgenoten. Alexandra gaf aan dat zij het persoonlijke contact met betrokken hulpverleners erg heeft gemist.

Het valt op dat toen de pastores na de lockdown weer fysiek in de buurt kwamen zij veel verhalen te horen kregen over tal van zaken die bewoners telefonisch niet met hen gedeeld hadden terwijl de indruk was dat die telefonische contacten goed verliepen. Niet dus. Het onderstreept ons vermoeden dat die karakteristieke presentiekenmerken (relationeel werken, leefwereldlijkheid, verdunde ernst, alledaagsheid, naar de ander toe bewegen, naar bevind van zaken handelen, er open ingaan et cetera) het voor de geïnterviewden mogelijk maken om zich pas echt goed uit te spreken. Voor hen geldt bovendien: zo kunnen ze het en anders amper of niet, dan raken ze gemakkelijk tussen de wielen.

In de professionaliteitsanalyses die we naast andere analyses (zie paragraaf 2 en Bijlage 1) gedaan hebben, maakten we onderscheid tussen professionals die zich formeel of niet-formeel opstelden en die afstandelijk of niet afstandelijk zijn. Aanvankelijk deden we dat in één casus (Anja) maar toen we de mogelijkheden van het onderscheid hadden gezien, hebben we dat ook op andere casussen toegepast. Daarbij steunen we op bovengenoemde presentiekenmerken.

- ‘Afstandelijk’ betreft de houding of persoon van de professional: laat de professional zich zien, is hij/zij een warm, betrokken en begripvol iemand die zich betreft op de buurtbewoner?
- ‘Formeel’ betreft de werkvormen die gekozen worden: beperkt de professional zich in taal, toegelaten gespreksonderwerpen en bijvoorbeeld de ingenomen positie strikt tot zijn of haar vakgebied of mag het ook allemaal een beetje losser en informeler zijn?

We zagen dat de kruising van deze twee variabelen opheldering verschaft: zo wordt de arts of ambulancebroeder die zich formeel opstelt (helemaal gericht op de medische kant van de problematiek – corona respectievelijk hartinfarct) maar zich niet-afstandelijk gedraagt, positief gewaardeerd. Iets soortgelijks geldt voor de bewindvoerder die zich minder formeel en onbuigzaam opstelde maar wel afstandelijk bleef. De buurtpastor is én niet-afstandelijk én niet-formeel. Die combinatie helpt de geïnterviewden naar eigen zeggen het meest.

Deze analyse kan worden samengevat in Tabel 2:

Houding \ Werkvorm	Niet formeel	Formeel
Niet afstandelijk	1	2
Afstandelijk	3	4

Tabel 2: De opstelling van professionals.

Gegeven Tabel 2 plaatsen wij buurtpastores dus in cel 1, de genoemde arts en ambulancebroeder in cel 2, de bewindvoerder in cel 3 en de overheid die Anja ondanks haar nierkanker en plotseling opkomende aandrang oplegt een QR-code te tonen om het toilet te mogen gebruiken in cel 4 – het is ons inziens dubieus of ‘de overheid’ hier als actor opgevoerd mag worden, wat niet wegneemt dat de cel zelf een zinvolle positie bevat en burgers in hun dagelijks taalgebruik de overheid gemakkelijk als actor opvoeren.

6.2 Het belang van sociaal-cultureel kapitaal

Mensen die een precair bestaan leiden, hebben allicht behoefte aan professionals die hen ondersteunen om hun sociaal en cultureel kapitaal te vergroten.

Box 5: Nadere toelichting bij de keuze van precariteitstheorieën en de werking van kapitaalsvormen.

Alvorens nader in te gaan op sociaal-cultureel kapitaal eerst nog een enkel woord over precariteit. Gewoonlijk worden buurtbewoners op wie ons onderzoek betrekking heeft omschreven in termen van armoede, marginaliteit, achterstand, uitkeringsafhankelijkheid, kwetsbaarheid e.d. Dat is ongetwijfeld juist maar tegelijk te beperkt: ze worstelen immers ook met andere vragen waaronder onzekerheden op tal van terreinen die hun leven onvoorspelbaar en zwaar maken. Of met de versnelling en digitalisering van het openbare leven, het vloeibaar worden van kerninstituties (zoals het huwelijk), de flexibilisering van de arbeidsmarkt, het verdampen van zingevingsstructuren, het uiteenvallen van traditionele gemeenschappen, de groeiende veeleisendheid van onderwijs en ar-

heid, de snel oplopende psychische en psychiatrische problematiek onder de bevolking, de afbrokkelende solidariteit, een opgeschroefde consumptiedrang en zo meer. Kortom, het beeld is uitermate complex en gelaagd, en eenvoudige analysemodellen volstaan amper.

Wat evenmin voldoet zijn eenvoudige oplossingen zoals het bevorderen van zelfredzaamheid / zelfbeheer / zelfmanagement / zelfregie, empowerment, weerbaarheid / resilience, autonomie, en dergelijke. Daaraan kleven drie bezwaren: ze vormen soms weliswaar een goed en nastrevenswaardig antwoord, zij het op een *deel*probleem. Te veel van deze antwoorden zijn ontdaan van een politiek-ethische reflectie en reproduceren daardoor in hun oplossing een deel van de problemen die ze zeggen weg te nemen (CEG 2020). De antwoorden weerspiegelen immers ook idealen die typisch neoliberal zijn en product zijn van het beleid dat ten grondslag ligt aan veel van de genoemde problemen. Ten slotte, door deze idealen aanhoudend op de voorgrond te plaatsen wordt zowel het wegstreken van complexe problemen bevorderd als afstand gehouden tot wat buurtbewoners zelf als goed in hun leven zien. (Baart & Carbo 2013)

Met de analyses in termen van precariteit en precarisering, en in die van levensvorm en leefwereld konden we (beter) recht doen aan de complexiteit, veelvoudigheid, de onderlinge samenhang en het politiek-normatieve karakter van de problemen. Bovendien is in 'precariteit', zoals we lieten zien, een groot deel van de gebruikelijke analyses in termen van armoede e.d. opgenomen (Vrooman 2020).

In Baart 2021 wordt de lijn van precariteit doorgetrokken naar een passend antwoord erop. Daarbij spelen twee kernbegrippen een hoofdrol: de *capability-approach* (die we hier laten rusten) en het denken in termen van kapitaal(svermeerdering). De keuze om ons te bedienen van analyses in termen van kapitaalsvormen is dus direct gelieerd aan de keuze om gebruik te maken van 'precariteit en precarisering': ze hangen samen.

Toch gebeurde het niet puur op theoretische gronden maar doordat in onze waarneming de data in dit onderzoek daar aanleiding toe gaven – we zeiden dat al eerder (aanvang paragraaf 5). Het bleek onjuist, onhandig of onvolledig om te zeggen dat de buurtpastores 'arme', 'kwetsbare' of bijvoorbeeld 'gemarginaliseerde' buurtbewoners bijstaan. Het dekt de lading onvoldoende. Net zomin als de idee dat buurtpastores werken aan 'herstel', 'zelfredzaamheid' of bijvoorbeeld 'weerbaarheid' van buurtbewoners. Soms is dat het geval, maar zeker niet altijd als vooraf bepaald doel – wat strijdig is met presentiebeoefening. In elk geval zijn de feitelijke doelen ook niet beperkt tot zulke idealen. Soms draait het in het contact van pastor en buurtbewoner immers om troost, lucht krijgen of bijvoorbeeld in relatie staan en daar gezien en gehoord worden.

We hebben gezien aan de hand van het denken van Bourdieu (1986) en Baart (2021) dat economisch, sociaal, cultureel en persoonlijk kapitaal zo niet noodzakelijk dan toch heel behulpzaam zijn om vooruit te komen in de maatschappij. Voor mensen die een precair bestaan leiden is het belangrijk over méér en meersoortig kapitaal te kunnen beschikken. Gewoonlijk bieden professionals vooral instrumenteel kapitaal; dat leidt meestal tot meer economisch kapitaal. Bijvoorbeeld als zij ondersteuning bieden bij een uitkeringsaanvraag of helpen met administratieve taken. In de interviews zien we een pastor die bemiddelt in de aanschaf van een laptop zodat Debby online de lessen beter kan volgen. Instrumenteel kapitaal kan ook bestaan uit pillen, een rollator, een beter huis of een PGB, eten van de voedselbank of een U-pas (waarmee de houder kortingen op tal van aankopen kan krijgen). Dit kan zeer relevante hulp zijn en buurtpastores bieden zulke hulp ook (volop). Toch ligt daar niet het zwaartepunt van hun werk.

We hebben in de interviews gezien dat respondenten weinig of vrijwel geen sociaal en cultureel kapitaal *in eigen kring* aantreffen en dus ook ondersteuning nodig hebben om dat *van elders* te betrekken. Is dat erg?

Als je weinig sociaal kapitaal bezit, is je wereld klein ofwel doordat je sociale netwerken in omvang gering zijn (weinig mensen) ofwel doordat de mensen in je netwerk weinig van elkaar verschillen (weinig variatie). Beide helpen amper als je verder wilt komen, nieuwe wegen wilt inslaan, meer medestanders zoekt om verder dan die vertrouwde wereld te komen.

Je hebt een gering cultureel kapitaal als je over weinig formeel erkende opleidingen, diploma's of ervaringen beschikt maar ook – en dat is hier belangrijker – als je over weinig taal beschikt, geen toegang hebt tot andere kenbronnen, idealen of idolen, nauwelijks alternatieve vertellingen kent (over wat je kunt worden of bijvoorbeeld over wat goed en mogelijk is om te doen). Met cultureel kapitaal zijn je identiteit en zelfbeeld verbonden (wie denk ik dat ik ben of moet zijn? Hoe doet een goede vader of echtgenoot?) maar ook het antwoord op existentiële en morele vragen (wanneer is mijn leven zinvol, wat gaat mij mijn buurman aan of bijvoorbeeld wat is rechtvaardigheid?).

Pastores als dragers van sociaal-cultureel kapitaal

In ons onderzoek zagen we niet alleen dat het bedoelde kapitaal ontbrak en dat dat voor de betrokkenen schadelijk is, we zagen ook dat de buurtpastores in persoon allereerst sociaal kapitaal aanbieden (een uitbreiding van het sociale netwerk) en zo ook cultureel kapitaal. Dat is veruit het belangrijkste en tegelijk de vertaling van hun eerste opdracht: met en bij mensen zijn, met hen verkeren en spreken, ze bijstaan in het kunnen leven van hun leven. Het verwerven van instrumenteel kapitaal helpt daarbij, net als het versterken van persoonlijk kapitaal maar zijn zelden de kern van hun werk.

Naast Debby, zien we dat Anja weinig sociaal kapitaal heeft, daardoor geen steun krijgt en op zichzelf terugvalt. Alexandra beschikt wel over sociaal kapitaal in de vorm van haar familie, maar vrijwel niet over cultureel kapitaal. De kennis en vaardigheden die zij in het interview benoemt, stammen vrijwel allemaal uit de kleine sociale kring van familieleden en enkele hulpverleners. Het verbreedt haar horizon niet en het is bovendien de vraag of ze zich de opgedane kennis ook eigen kan maken en deze toe kan passen in haar leven. Anja beschikt nauwelijks over enig cultureel kapitaal waarmee ze haar positie en identiteit als eenzame, reddende moeder / oma anders zou kunnen invullen. De drie jongeren in ons onderzoek leven weliswaar in een liefdevol gezin maar zijn onmiddellijk van hun sociaal en cultureel kapitaal afgesneden als de scholen en de sport moeten sluiten en hun werkkring wegvault. In al deze gevallen geldt dat als de buurtpastor ook niet meer langs kan komen ook deze alternatieve, heel nabije bron van sociaal-cultureel kapitaal opdroogt. Dat is precies wat er (deels) gebeurde tijdens de coronapandemie.

Hoe kunnen de buurtpastores een bijdrage leveren in het toegankelijk maken van sociaal en cultureel kapitaal? In de eerste plaats door zichzelf als sociaal kapitaal aan te bieden en een trouwe, wederkerige relatie aan te gaan waarin ze tot steun kunnen zijn. De buurtpastores kunnen zo ook een bijdrage leveren aan het toegankelijk maken van cultureel kapitaal. Dat gebeurt op allerlei manieren: doordat de verhalen van buurtbewoners verrijkt worden, alternatieve interpretaties beschikbaar komen, er uitzicht komt en wat zinloos en hopeloos leek toch als betekenisvol beleefd of doorstaan kan worden, et cetera. De pastores zijn niet de enigen die dit doen. Zo zien we bijvoorbeeld in het interview van Helma dat de huisarts en de GGD-artsen (wel 'formeel' maar 'niet afstandelijk') uitvoerig in gesprek gaan over de vaccinatie. Ze bieden haar cultureel kapitaal (kennis) aan, waardoor Helma uiteindelijk in staat is om een keuze te maken om zich toch te laten vaccineren.

7. Conclusies

In dit onderzoek stond allereerst de vraag centraal hoe de respondenten het afgelopen anderhalf jaar hebben beleefd. We waren geïnteresseerd in wat zij zelf ter sprake zouden brengen en kwamen dit te weten door het afnemen van zeven open ongestructureerde interviews en de afname van een focusgroep-interview. Daarnaast waren we er ook nieuwsgierig naar of de resultaten uit de interviews ons iets te zeggen hadden over de manier waarop wij als buurtpastores ons werk hebben uitgevoerd in de coronaperiode. Ons onderzoek biedt kleine doorkijkjes en schetst enkele miniatuurtjes: klein maar fijn, bescheiden maar veelzeggend. We kunnen hier geen generieke conclusies uit trekken, maar wel enkele bevindingen uitlichten zoals deze in onze analyses zichtbaar werden.

7.1 Precaire levens

Ten eerste kunnen we stellen dat op basis van de interviews en op basis van de achtergrondinformatie van de respondenten, dat onze respondenten een precair of hachelijk bestaan leiden waarbij zij te maken hebben met chronische en grote onzekerheden op verschillende levensgebieden. Wat we verder ook zeggen over de impact van corona: steeds moet dat gerelateerd worden aan de specifieke precariteit van de levens waarin het zich voordoet. Zo kan begrijpelijk worden wat de impact was en betekende, en wat er om welke reden het meest werd gemist.

7.2 Corona in de wil tot overleven

Ten tweede zien we dat corona in het leven van vier van de zeven respondenten geen groot en zelfstandig thema was. Eén respondent bracht het thema corona in zijn geheel niet ter sprake. Drie andere respondenten noemden het wel, zij het in een schakeling met zaken die gelijktijdig speelden en een minstens zo'n groot gewicht hadden. We begrijpen dat aan de hand van literatuur over precariteit en levensvormen. Mensen die een precair bestaan leiden moeten op vele fronten een wankel evenwicht zien te bewaren om niet onderuit te gaan. Zij zijn er daardoor bij gebaat problemen die ze tegenkomen niet te groot te maken of zelfs af te zwakken en ze verder voor lief te nemen. Deze manier van omgaan met in dit geval de coronacrisis is voor hen, zo tonen ons de interviews, een levensvorm die ze nodig hebben om te overleven. In dat precare leven blijken andere zaken, met name als ze kansrijk zijn om uit dat leven te komen (beter huis, hogere opleiding, rijker familielevens, uitzicht op beter werk et cetera) een veel groter gewicht te krijgen en in de terugblik door de respondenten op de voorgrond te worden geplaatst. Wie precair te leven heeft en erop gebrand is te overleven, is blijkaar meer geïnteresseerd in kansen op vooruitgang dan in tegenslagen of moeilijkheden.

7.3 Tegenslagen en sociaal-cultureel kapitaal

Ten derde hebben we gezien dat één respondent wel uitgebreid stilstaat bij de negatieve gevolgen die de coronacrisis haar heeft gebracht. We hebben dit geanalyseerd aan de hand van het denken in kapitaalsvormen. We zagen dat deze respondent in eigen kring amper de beschikking had over economisch, sociaal en cultureel kapitaal en dat de coronamaatregelen haar vrijwel helemaal afsneden van de bronnen waar ze dat tot dan toe uit putte: de school en de vrienden- en werkkring. De impact voor haar was daardoor veel groter dan voor mensen die de beschikking hebben over meer kapitaal en dit op verschillende plekken kunnen verkrijgen.

Toen we dat bij deze ene respondent eenmaal hadden gezien, zagen we het ook, zij het vaak in mildere vormen, bij de andere respondenten. Beslissend voor de impact van corona is niet slechts of de betrokkene een precair leven leidt, maar ook of deze in eigen kring kan beschikken over economisch, sociaal en cultureel kapitaal of dat van buiten moet halen. Als die bronnen van buiten ontoegankelijk

worden, neemt de negatieve impact van corona toe. Het aanbod dat buurtpastores gewoonlijk doen, ligt op dit terrein: ze zijn een bron van sociaal-cultureel kapitaal. Maar in tijden van corona blijkt deze ook (gedeeltelijk) weg te vallen.

7.4 Corona en zijn ambigue impact

Ten vierde zagen we twee respondenten die vertelden over de negatieve impact van de coronamaatregelen maar daarbij tegelijk aangaven dat de coronamaatregelen hun ook iets goeds hadden gebracht. Een van hen dronk minder alcohol doordat de horeca gesloten was. Noodgedwongen leerde zij zich op andere manieren te vermaken waardoor ze ook nog eens meer financiële ruimte kreeg. Een andere respondent gaf aan dat zij in de coronatijd geleerd had om meer te sparen – de winkels waren dicht, de angst om uit te gaan en besmet te raken was groot – en dat ze mede daardoor haar huis kon inrichten en open kwam te staan voor een nieuwe levenspartner en goed leven samen. Ook bij anderen zagen we complexe mengelingen van (heel) negatieve en positieve gevolgen: voor de een was het vertraagde leven een zegen, de ander leerde zelfstandig te reizen met het openbaar vervoer en werd digitaal vaardig, terwijl ze tegelijk beroofd werd van kostbare contacten. In de context van corona en de impact daarvan moeten we leren denken in complexe ambiguïteiten.

Het tweede deel van de onderzoeksvraag ging om de betekenis van de resultaten voor het werk van de buurtpastores tijdens de coronacrisis; daarop gaan we hieronder in.

7.5 Buurtpastoraat en relationeel werken

In het focusgroep-interview geven de pastores aan dat ze relationeel werken in lijn met de presentie-benadering, hoe ze dat opvatten en (ook in lastige situaties) invullen, en welke betekenis dat heeft. Uit de resultaten van de interviews blijkt dat die manier van relationeel werken sterk gewaardeerd wordt door de respondenten, al zeggen ze strikt genomen weinig expliciet over de pastores. Het belang ervan dringt zich op uit de interviews als we ze nader analyseren. Daarom is de conclusie gerechtvaardigd dat de respondenten behoefte hebben aan werkers die dichtbij staan, trouw zijn en met wie ze op informele wijze kunnen spreken. In een precair leven kunnen deze pastores een zekere constante factor vervullen. Deze typisch relationele manier van werken, gesitueerd in de leefwereld, alledaags uitgevoerd en trouw en onvoorwaardelijk beoefend, blijkt voor de respondenten de (meest veilige en uitnodigende, en voor een enkeling ook de enige) manier te zijn waarop ze zich kunnen uitspreken en wat hun ter harte gaat kunnen verkennen. Deze werkwijze leert de buurtpastores wat hun te doen staat. En deze werkwijze komt tegemoet aan de diepe wens van buurtbewoners erkend te worden, gezien, gehoord en als het kan geliefd te zijn.

7.6 Buurtpastoraat en kapitaalsvergroting

Daarnaast hebben respondenten, zo blijkt uit onze analyses, behoefte aan werkers die hun kapitaal vergroten doordat zij zich aanbieden in de vorm van sociaal kapitaal en/of doordat zij toeleiden naar meer cultureel kapitaal of dat culturele kapitaal zelf belichamen. Het lijkt erop dat deze kapitaalsuitbreiding de kern bevat van wat de buurtpastores doen en betekenen in de levens van de buurtbewoners. Mede daarom is het een aanzienlijk verlies dat in de coronatijd dit relationeel werken veel minder goed vormgegeven kon worden. Niet het wegvallen van het contact is de grootste verliespost, maar het verlies en ontoegankelijk worden van sociaal-cultureel kapitaal, uitgerekend in precaire levens. De pastores onderhielden wel contact maar het ongedwongen en informele karakter viel grotendeels weg, terwijl buurtbewoners behoefte hebben aan drempelloze ontmoetingen in de leefwe-

reld en aan een open ruimte om zich in te kunnen tonen. De buurtpastores hebben daardoor een belangrijk deel van hun taken niet kunnen waarmaken en kregen te maken met een reparatieslag toen zij weer fysiek in de buurten aan het werk gingen. Daar bleek dat veel zaken door de telefoon niet gedeeld waren, maar pas gedeeld werden toen bewoners spontaan en ongedwongen in hun leefwereld de ruimte kregen om zich te tonen.

Tot slot

Het buurtpastoraat heeft het voornemen om in en buiten zijn eigen kring een vervolg aan dit rapport te geven.

De conclusies en inzichten die hier verzameld zijn, vormen een sterke aanleiding om in eigen kring na te denken over de verdere inrichting en vormgeving van het werk en het beleid. Met name in verband met wat naar voren is gekomen over de betekenis van relationeel werken onder mensen in precare leefsituaties en over wat de betekenis van buurtpastores kan zijn als toegevoegd sociaal-cultureel kapitaal. Het belang daarvan lijkt sowieso te gelden maar eens te meer waar de toekomst vaker lockdowns, *social distancing*, contactarmoede en dergelijke in petto lijkt te hebben.

Ook buiten eigen kring kunnen kennisneming, bespreking en verwerking van dit rapport nuttig zijn. Te denken valt aan collega's in den lande, aan soortgelijke werksoorten als het buurtpastoraat maar ook aan samenwerkingspartners, financiers en beleidsmakers die met buurtpastoraat, of breder: met presentiebeoefenaars, te maken hebben. Het vermoeden is dat dit rapport en de daarin gebruikte begrippen de presente werkwijze goed kunnen verhelderen. Daarmee kunnen het begrip over en weer alsook de samenwerking gediend zijn, net als de verantwoording en kwaliteitsbewaking.

Het buurtpastoraat is voornemens om behalve dit onderzoeksverslag ook andere middelen in te zetten om de beoogde gedachtewisselingen mogelijk te maken. Op haar site en in haar nieuwsbrieven worden daarover mededelingen gedaan.

Referenties

Boeken, artikelen, rapporten

- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Den Haag: Boom Lemma.
- Baart, A. (2007). Presentie en palliatieve zorg. *Sociale interventie*, 16(3), pp.13-25.
- Baart, A. & Carbo, C. (2013). *De zorgval*, Amsterdam: Thoeis.
- Baart, A. (2017). De ander tevoorschijn laten kruipen. *Zorg+Welzijn*, 23(3).
- Baart, A. (2021). Precariousness, precarity, precariat, precarization and social redundancy: a substantiated map for the ethics of care. In: Maurice Hamington and Michael Flower (eds) (2021), *Care Ethics in the Age of Precarity*. Minneapolis: University of Minneapolis Press, pp. 91-119.
- Beurskens, E., Van der Linden, M. & Baart, A. (2019). *Praktijkboek Presentie*. Bussum: Coutinho.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: Richardson, J. (1986). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, pp. 241-258.
- CEG / Centrum voor Ethiek en Gezondheid (2020). *Ethiek in tijden van Corona*. Signalering Ethiek en Gezondheid 2020/5, Den Haag: Centrum voor Ethiek en Gezondheid.
- De Kennisbank van Klassen (2021). *Cultureel en sociaal kapitaal*. Bron: <https://gelijkekansenindeklas.nl/hoofdstuk/cultureel-en-sociaal-kapitaal/> (geraadpleegd op 3 december 2021)
- De la Croix, A., Barrett, A & Stenfors, T. (2018). How to...do research interviews in different ways. *The Clinical Teacher* 15(3); DOI: 10.1111/tct.12953
- Engbersen, G. et al. (2020). *De verdeelde samenleving. De maatschappelijke impact van COVID-19 in Amsterdam, Den Haag, Rotterdam & Nederland*. Rotterdam: Erasmus School of Social and Behavioural Sciences & Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Greenbaum, Th. (1998; 2011 online). *The Handbook for Focus Group Research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Haan, J. de, Baay, P., & Yerkes, M. (2015). Positief en negatief sociaal kapitaal van mbo-jongeren: sociale ongelijkheid naar opleidingsniveau? *Sociologie*, 11, pp. 424-448.
- Hamington, M. and Flower, M. (eds) (2021), *Care Ethics in the Age of Precarity*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Heijst, A. van (2008). *Iemand zien staan. Zorgethiek over erkenning*. Utrecht: Klement Uitgeverij.
- Hoff, S. et al. (2021). *Verschil in Nederland 2014-2020*. Factsheet oktober 2021, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau; <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2021/10/07/verschil-in-nederland-2014-2020> (geraadpleegd op 3 december 2021).
- Honneth, A. (2001/ 1994). *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Berlin: Suhrkamp.
- Jaeggi, R. (2014). *Kritik von Lebensformen*. Berlin: Suhrkamp.
- Kessel, W. van (2012). *Opgave en respons*. Verslag studiemiddag 5 oktober 2012, <https://www.presentie.nl/kennisbank/verslag-studiemiddag-d-d-5-oktober-2012-opgave-en-respons/> (geraadpleegd op 3 december 2021).
- King N. & Horrocks C. (2010). *Interviews in qualitative research*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Inc.; 2010.
- Klerk, M. de, et al. (red). (2021). *Een jaar met corona. Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau; SCP-publicatie 2021-13.
- Kvale, S. (1996). *Interviews An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. Sage Publications.
- Olthuis, G.; Prins, C, Smits, M-J., Van de Pas, H., Biersens, J., Baart, A. (2013). Matters of concern. A qualitative study of patients' experiences in emergency care. *Annals of Emergency Medicine* 2013/4; <http://dx.doi.org/10.1016/j.annemergmed.2013.08.018>.
- Omlo, J. (2016). *De aanpak van armoede*. Utrecht: Movisie (Dossier: *Wat werkt bij...*).
- Pummerer, L., et al. (2021). Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, I-II, <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>.
- Raats, I. (2019). *Handleiding Focusgroepen. Een praktische handleiding voor de organisatie, begeleiding en analyse van focusgroepen*. Z. pl: uitgave van Raats voor Mensgerichte Zorg en PGOsupport.

Renn, J., Sebald, G. & Weyand, J. (Hrsg.) (2012). *Lebenswelt und Lebensform: Zum Verhältnis von Phänomenologie und Pragmatismus*. Weilerswist-Metternich: Velbrück Wissenschaft.

Seidman I. (2006). *Interviewing As Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. New York: Teacher's College Press.

SERV (2020). *Cijferrapport Corona-impact op het sociaal-economische weefsel. Voorlopige analyse: rode draden, scheuren, knopen en leerstof*. Brussel: Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen.

Stewart, D. & Shamdasani, P. (eds) (2014). *Focus Groups. Theory and Practice* (Third Edition). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.

VNG (2021). *Dashboard Sociale Impact Corona* (update oktober 2021). <https://vng.nl/artikelen/dashboard-sociale-impact-corona> (geraadpleegd op 3 december 2021).

Vosman, F. (2018). *Overleven als levensvorm. Afscheidrede op 15 juni 2018*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.

Vrooman, J.C. (2016). *Taking part in uncertainty. The significance of labour market and income protection reforms for social segmentation and citizens' discontent*. The Hague/Utrecht: The Netherlands Institute for Social Research|scp/Utrecht University (oratie).

Vrooman, C. (2020). *Pandemie vergroot tegenstellingen tussen klassen, niet tussen jong en oud*. In *Sociale Vraagstukken*, 16 december 2020, www.socialevraagstukken.nl/pandemie-verscherpt-tegenstellingen-tussen-klassen-niet-tussen-jong-en-oud (geraadpleegd op 3 december 2021).

Weininger, E.B., & Lareau, A. (2003). *Translating Bourdieu into the American context: the question of social class and family-school relations*. *Poetics*, 31(6).

Wilkinson S, & Silverman D. (2004). *Focus group research*. In: Silverman D (ed) (2004). *Qualitative research: theory, method and practice*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications Inc.: pp. 177–199.

Policy Press

Deze kritisch georiënteerde uitgever geeft sinds het begin van de pandemie boeken uit (tot nog toe 43) over de effecten ervan, over de wereldschaal waarop ze zich af

speelt, en over passend sociaal beleid. Op een eigen discussieforum wordt van gedachten gewisseld over actuele kwesties. Ik (AB) volg deze serie en noem daaruit:

2021

- *A Year Like No Other*. By Ruth Patrick, et al.
- *The Deadly Intersections of COVID-19*. Edited by Sunera Thobani
- *Post-Corona Capitalism*. By Andreas Nölke
- *Social Movements and Politics in a Global Pandemic*. Edited by Breno Bringel and Geoffrey Pleyers
- *Being Human During COVID-19*. Edited by Paul Martin, Stevienna de Saille, Kirsty Liddiard and Warren Pearce
- *Qualitative and Digital Research in Times of Crisis*. Edited by Helen Kara and Su-ming Khoo
- *The Pandemic Within*. By Hendrik Wagenaar and Barbara Prainsack
- *Researching the COVID-19 Pandemic: A Critical Blueprint for the Social Sciences*. By Daniel Briggs, Anthony Ellis, Anthony Lloyd and Luke Telford
- *Socially Distanced Activism*. By Katy Goldstraw, et al.
- *The Unequal Pandemic*. By Clare Bamba, Julia Lynch and Katherine E. Smith
- *Ability, Inequality and Post-Pandemic Schools*. By Alice Bradbury
- *COVID-19 and Co-production in Health and Social Care Research, Policy, and Practice*. Edited by Peter Beresford, et al.
- *Why Face-to-Face Still Matters*. By Jonathan Reades and Martin Crookston
- *COVID-19 and Risk*. By Andy Alaszewski

2020

- *Researching in the Age of COVID-19*. Edited by Helen Kara and Su-ming Khoo
- *Social Work and the COVID-19 Pandemic*. Edited by Michael Lavalette, Vasilios Ioakimidis and Iain Ferguson
- *Life After COVID-19*. Edited by Martin Parker

Website

Website Pharos. (04-10-2021). *Gevolgen coronamaatregelen groter voor kwetsbare groepen*. *Geraadpleegd op 10 november 2021 op: <https://www.pharos.nl/info-sheets/infosheet-corona-en-vergroten-van-gezondheids-verschillen/>*.

10 Methoden van analyseren (<i>in willekeurige volgorde</i>)	Onderzoeksvraag	Waarnaar kijken, wat onderzoeken?
1 Gevoelsanalyse	Welke gevoelswaarde heeft het vertelde voor de verteller?	<p>Onder gevoelens worden hier verstaan: emoties, affecten en sentimenten die direct worden geuit ('dat voelt als...', 'dat vind ik echt heel smerig...'). Maar ook de kleuring van de taal ('geweldig...', 'best wel...'), gevoelsgestuurde evaluaties ('dat viel vies tegen...', 'daar houd ik absoluut niet van ...') en specifieke modaliteiten (zoals tamelijk, behoorlijk, heel erg, et cetera). Het vaststellen dat iets op een gevoel duidt, vraagt dus begrijpend lezen en kan niet alleen maar gebaseerd worden op bepaalde woorden – al zijn die soms indicatief. Contexten doen iets met de betekenis van woorden! Emoties zijn vaak verbonden met cognities: doordat je zo kijkt, beleef je het ook zo; doordat je het zo beleeft, begrijp je op die manier.</p> <p>Uiteindelijk stel je aan de hand van een gevoelsanalyse vast welk gewicht of betekenis van bepaalde zaken iemand zegt te ervaren.</p>
2 Conversatie- en discoursanalyse	In welke taal en met welke begrippen spreekt men?	<p>A. In de conversatieanalyse letten we op woordgebruik en beeldspraak, op het gebruik / wisselen van genres (smeken, bevelen, vaststellen et cetera), op de intonatie van het spreken, op de stellende of bijvoorbeeld vragende verwoordingen, op het wisselen van spreekbeurten (wie begint over wat, wie mag interrumperen, beëindigen et cetera?), op de actieve of passieve verwoordingen ('...ik besloot het zo te doen' vs '...en vanaf toen ging het anders')</p> <p>B. In de discoursanalyse vragen we ons af welke begrippen en perspectieven worden gebruikt en welke werkelijkheid daarmee gecreëerd wordt, welke ideologie en machtsverhoudingen zitten ver-</p>

		<p>scholen in hoe in de tekst de zaken worden voorgesteld en benoemd, worden uitgedragen en versterkt en in wiens belang dat is. Welke begrippelijke beperkingen legt men zich op, welke voorstelling van zaken is dominant en wellicht indiscutabel?</p> <p>Uiteindelijk stel je aan de hand van een discours/conversatieanalyse vast hoe (een beeld van) de werkelijkheid geconstrueerd wordt, volgens wiens gezichtspunt en welke waarheid de spreker wil dat de toehoorder aanvaardt. Gewoonlijk toont de discoursanalyse ook de heersende machtsverhoudingen.</p>
3 Professionaliteitsanalyse	Wat zijn de aard en kwaliteit van het professionele optreden?	<p>We zien in de interviewteksten professionals die begeleiding en steun geven, die gesprekken voeren, interveniëren, verwijzen, signaleren, grenzen stellen, pleiten voor iets, beloften doen et cetera. Of die ontbreken, weg zijn en niets van zich laten horen. Daarbij wordt een kennelijke opvatting van professioneel handelen ten uitvoer gelegd: wat zijn daar de kenmerken van en hoe waarderen we de adequaatheid daarvan in het licht van de situatie en van wat er op het spel staat?</p> <p>Uiteindelijk stel je aan de hand van een professionaliteitsanalyse vast hoe de betrokken beroepskrachten (incl. buurtpastor) zich gedragen en wat daarvan de waarde is voor het belang van de geïnterviewde.</p>
4 Incidentenanalyse	Hoe kon deze narigheid gebeuren?	<p>Een incidentanalyse (enkel- of meervoud) richt zich op een schadelijk voorval en zoekt zo goed mogelijk uit hoe dat kon gebeuren. Ze bevat een oorzakelijke analyse, een analyse van de betrokkenen en hun inbreng, van de omstandigheden en van de opbouw van het incident, van de opgetreden schade en van de risico's (die er waren of er nog steeds zijn). Een incidentanalyse is alleen ter zake als er een incident is, groot of klein*. Een incident kan ook een (ontwrichtende) inbreuk zijn of een ernstige tegenvaller.</p> <p>Uiteindelijk stel je aan de hand van een incidentanalyse vast hoe iets ellendigs kon gebeuren en wat zou helpen om dat in de toekomst te voorkomen.</p> <p><i>*) Als je geen incidentanalyse kunt maken omdat er geen incident was of doordat er een gebrek aan informatie is om het incident te kunnen analyseren, maak je een thematische analyse.</i></p>

5 Opgavenanalyse	<p>Voor welke opgaven staan de betrokkenen, met name de geïnterviewde, en wat is dáár-bij behulpzaam?</p>	<p>Met ‘opgaven’ bedoelen we de (persoonlijke) worstelingen van de zorgontvanger en / of zorggever zoals deze zich openlijk of meer indirect en stil aan hen voordoen. Gewoonlijk werken de betrokkenen aan meerdere opgaven tegelijk en kan vastgesteld worden hoeveel opgaven, uit welke bron opkomen en /of ook weer weggenomen worden. De zwaarte, de duur en strekking van de opgave(n) kunnen onderzocht worden en ook de respons die ja of nee op een klaarblijkelijke opgave gegeven wordt en hoe die responsen uitwerken (opgave verlichten, verzwaren, wegnemen, compliceren, rekken et cetera). Je kunt opletten op de opgaven van de geïnterviewde, maar ook op die van de professional(s).</p> <p>Uiteindelijk stel je aan de hand van de opgavenanalyse vast waarmee mensen werkelijk worstelen (los van wat buitenstaanders veronderstellen) en of de hulp die ze krijgen (de respons) wel helpt bij wat de echte opgave is.</p>
6 Thematische analyse	<p>Waarover gaat de tekst en hoe zijn de onderwerpen geleed?</p>	<p>In een thematische analyse worden <i>alle</i> onderwerpen die in de tekst aan de orde zijn en enig belang hebben benoemd, vergeleken en geclusterd tot enkele thema’s. Binnen elk thema vinden we geordende subthema’s en uiterste waarden. De thema’s tezamen dekken de inhoud van de tekst en kunnen in een netwerk van relaties getekend worden en weerspiegelen dan de logica en rijkdom van het interview.</p> <p>Uiteindelijk stel je aan de hand van een thematische analyse vast waar het interview over gaat en hoe de onderwerpen samenhangen respectievelijk geordend zijn in patronen volgens de geïnterviewde. De thematische analyse is betrekkelijk feitelijk en objectief.</p>
7 Positie-analyse	<p>Hoe verhouden de betrokkenen in de tekst zich tot elkaar en welke identiteit nemen ze daarbij aan?</p>	<p>De actoren in de tekst kiezen aanhoudend posities ten opzichte van elkaar, zowel ruimtelijk als overdrachtelijk. Daarmee wordt de gespreks- annex handelingssituatie gearrangeerd en worden identiteiten vastgelegd: wie is wie en in welke hoedanigheid, met welke afstand of nabijheid, vanuit welke machts- of onmachtsposities richt men zich tot elkaar? Wie draagt of neemt verantwoordelijkheid en wie beslist? Wie neemt vaste en wie wisselende posities in? Welke zijn die posities?</p>

8 Politiek-ethische analyse	Welke maatschappelijke ordening treedt in de tekst aan het licht?	De situatie die we te zien krijgen in de interviews weerspiegelt direct maar ook indirect hoe we in onze samenleving, informeel maar ook formeel (de wet- en regelgeving) bijvoorbeeld het insluiten / uitsluiten van deviantie regelen, omgaan met veiligheid en overlast, 'autonomie' of kwetsbaarheid waarderen, wie we de moeite waard vinden en wie zichzelf moeten zien te redden, et cetera. Dat is niet steeds evident, maar schemert er eerder doorheen: waar zie je deze krachten werken en wat is hun 'waarde' of richting? Wat is in politieke zin de morele strekking van het interview en zijn inhoud?
9 Fenomenologische analyse / leefwereld- en levenslooptanalyse	Wat is de geleefde werkelijkheid van de geïnterviewde?	Binnenperspectivistisch meekijken dus met de hoofdpersoon. Hoe doen de situatie, de ruimte, de tijd, de uiteenlopende anderen zich aan hem of haar voor, hoe doet hij of zij zichzelf en hoe doet haar geschiedenis zich aan de betrokkene voor: wat is er voor hem of haar de (waarschijnlijke, reconstrueerbare) betekenis respectievelijk beleving van? In welke 'beleefde' werkelijkheid verkeert hij/zij dus? Ben je in staat om het leven van de geïnterviewde te typeren: wat is haar levensloop en hoe zouden we haar/zijn leefwereld kunnen typeren?
10 Narratieve analyse	Wat is de verhaallijn?	In een narratieve analyse wordt de tekst opgevat als een verhaal dat verteld wordt en erom vraagt begrepen en beantwoord te worden. Narratief onderzoek geeft graag ruimte aan stemmen die gewoonlijk niet of slecht gehoord worden. Het verhaal wordt tijdens de analyse uit de tekst gelicht en beknopt naverdeld – trouw aan de gezichtspunten en cultuur waaruit het voortkomt – als een goed geordende vertelling, met een kop en staart, met actoren en toeschouwers, met een verloop en een plot, met een ervaren en een bedoelde betekenis et cetera. Narratief onderzoek is zelden uit op verklaringen: het versterkt de stem en wil dat anderen deze goed kunnen horen (en begrijpen).

Een groot deel van deze analysewijzen werd met literatuur, aan de pastores ter beschikking gesteld, ondersteund. De methoden 7 t/m 10 (onder de rode balk) zijn niet gebruikt, tenzij door Andries Baart.